T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARİA ÖRNEKLERİYLE ANTİK ÇAĞ'DA ILICALAR

HASAT AKGÜL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET YARAŞ

EDİRNE 2019

T.C.
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

KARİA ÖRNEKLERİYLE ANTİK ÇAĞ'DA ILICALAR

HASAT AKGÜL

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. AHMET YARAŞ

EDİRNE 2019

ÖZET

Ilıcalar, termal-mineral kaynak sularının terapötik amaçlı kullanıldığı bir hamam veya banyo yapısı olarak bilinmektedir. Hamamlar ve tıbbın Roma dünyasındaki yeri ve gelişimi üzerine oldukça fazla çalışma olsa da, ılıcalar ile ilgili yeteri kadar çalışılma yoktur. Türkiye'de ılıcaların sayısı yüzün üzerinde olmasına rağmen, bu ılıcaların Roma veya daha önceki dönemlerde kullanıldığına ve yeterli kanıtların var olup olmadığına dair geniş çaplı bir araştırma yapılmamıştır. Bu sebeple, Anadolu'da Roma dönemine ait kaç tane ılıca olduğu günümüzde bilinmemektedir. Roma sınırlarına bakıldığı zaman sadece İtalya'da otuzun üzerinde, diğer Roma vilayetleriyle beraber yüzü aşkın sayıda Roma Dönemi ılıcası olduğu bilinmektedir. Bu sebeple, Roma dünyasının önemli bir bölümünü oluşturan Asia Eyaleti'nde fay hatlarına bağlı sıcak su kaynaklarının sayısı düşünüldüğü zaman Roma Dönemi'nde oldukça fazla ılıca yapısının olması gerekmektedir. Batı Anadolu'da yer alan Karia Bölgesi'nde fay hatlarının fazlalığı sıcak su kaynakları bakımından zengin olduğunu göstermektedir.

Tez çalışmamızın ana konusu olan Karia Bölgesi'nde, Antik Çağ'a ait 4 adet ılıca tespit edilmiştir. Ilıcaların tespiti için literatür araştırmasıyla birlikte orijinal ılıca yapı kalıntıları üzerinde incelemeler yapılarak, arazi çalışması gerçekleştirilmiştir. Antik Çağ'da ılıcaların nasıl kullanıldığına dair antik yazarların metinleri de incelenmiştir. Bu metinlerde yer alan bilgilerle tespit ettiğimiz ılıcaların konumları, kaynakları ve mimari özellikleri açıklanmıştır. Karia Bölgesi'nde geçmiş uygarlıkların sürekli olarak kullanmış olduğu bu ılıcaların araştırılması ve bilim dünyasına kazandırılmasına yönelik bir temel oluşturulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Antik Çağ, Roma Dönemi, Karia, Ilıca, Mimari

SUMMARY

Spas are known as a bath or bath structure where thermal-mineral spring waters are used for therapeutic purpose. Although much work on the place and development of baths and medicine in the ancient Roman world has been done, there has not been enough work done about the spas. Despite the fact that there are hundreds of spas in Turkey, no extensive research has been carried out on whether the spas in Turkey had been used in ancient Rome or earlier periods, and whether there is sufficient evidence for the possible use of spas. For this reason, it is still not known how many spas in the ancient Rome in Anatolia there were. When we examine the Roman provinces, it is seemed that there are more than a hundred spas, whose more than 30 have been in Italy, belonging to the ancient Rome. According to this reason, considering the number of natural hot water springs connected to the fault lines in Asia Province, which was an important part of the ancient Roman world, there should be structures of spas quite a lot in the ancient Roman period. The presence of active fault lines in the Carian Region in Western Anatolia increases the richness of natural hot water springs.

In the Carian Region which is the main subject of our thesis, four spas belonging to ancient ages were determined. A large-scale field work was carried out by using the method of observation on the original remnants of the structure together with the literature search for the detection of the spas. The texts of ancient writers about how the spas were used in ancient times were also examined. Moreover, the locations, sources and architectural features of the spas identified by the information in these texts are explained. What we have ascertain in Caria Region establishes a basis for these spas, which had been used continuously by the past civilizations, to be researched and be brought to the science world .

Keywords: Ancient ages, Ancient Rome period, Caria, Spas, The Architecture

ÖN SÖZ

Antik Çağ'da ılıcalar ve Karia Bölgesi'ndeki Antik Çağ ılıcalarının incelenmesi amaçlanan bu çalışmada, ilk kez Karia Bölgesi'nde yer alan ılıcalarının tespiti yapılmıştır. Araştırma sırasında karşılaşılan en büyük zorluk, Karia Bölgesi'nde bulunan Antik Çağ ılıcaları ile ilgili bilinen bir çalışmanın yapılmamış olması ve antik literatürde bu bölgedeki ılıcalar ile ilgili somut bir veriye rastlanılmaması olmuştur.

Bu tez çalışmasının gerçekleşmesinde katkı sağlayan kişilerin başında, bu konuyu seçmemi öneren ve sabırla hiçbir zaman yardımını esirgemeyen değerli hocam Prof. Dr. Ahmet Yaraş'a teşekkürlerimi sunarım. Araştırmada gereken izinleri sağlayan Köyceğiz ve Datça Belediyesi'ne, Datça Ilıcası ile ilgili yönlendirmeleriyle bana katkısı olan Prof. Dr. Numan Tuna'ya çok teşekkür ederim. Bu tezin oluşum aşamasında en başından son aşamasına kadar desteğini, yardımlarını ve emeğini benden esirgemeyen sevgili eşim Arkeolog Gamze Üsküplü Akgül'e ve beni özveriyle ve sabırla destekleyen aileme sonsuz teşekkürlerimi sunmayı bir borç bilirim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET……...…… I

SUMMARY……...……..II

ÖN SÖZ…….…….….. III

İÇİNDEKİLER……...… IV

HARİTALAR LİSTESİ……..…....VI

RESİMLER LİSTESİ……..... VIII

KISALTMALAR LİSTESİ…….....XII

GİRİŞ…….…….…..…1

1. SICAK SU KAYNAKLARININ YAPISI VE TÜRLERİ…..…….…….…...……..5

1.1. Sıcak Su Kaynaklarının Jeolojik Yapısı...……..5

1.3. Sıcak Su Kaynaklarının Türleri……..…6

2. ANTİK ÇAĞ'DA SICAK SU KAYNAKLARI……...…7

2.1. Sıcak Su Kaynaklarının Terminolojisi…….……...…7

2.2. Erken Dönemlerde Ilıcaların Gelişimi ve Sınıflandırılması…….…...….11

2.3. Doğal Sıcak Suların Roma Dönemi'nde Sınıflandırılması….……..…12

2.3.1. Kükürtlü Sıcak Su Kaynakları……...14

2.3.2. Nitratlı Sıcak Su Kaynakları …….....14

2.3.3. Şaplı Sıcak Su Kaynakları…….....14

2.3.4. Katranlı Sıcak Su Kaynakları……..…..……15

2.3.5. Asitli Sıcak Su Kaynakları……..……...…15

2.3.6. Demir İçeren Sıcak Su Kaynakları……..……...…15

2.3.7. Tuz İçeren Sıcak Su Kaynakları……..……...…16

2.4. Roma Dönemi Yazılı Kaynaklarında Soğuk ve Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri……...…...…….16

2.4.1. Soğuk Su Kaynakları…….……...…..16

2.4.2. Sıcak Su Kaynakları…….……...…...17

2.4.2.1. Kükürtlü Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri……...…….…….....18

2.4.2.2. Şaplı Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri……...…….19

2.4.2.3. Bazik, Asidik ve Katran İçerikli Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri……...……..…...19

3. ILICALARIN MİMARİSİ VE ARKEOLOJİSİ……...……...…..…21

3.1. Ilıcaların Mimari Özellikleri……...……..…21

3.2. Ilıcaların İnşa Edileceği Yerin Seçimi……...……..23

3.3. Sıcak Su Kaynaklarının Ilıcalara İletimi……..……24

4. KARİA BÖLGESİ ANTİK ÇAĞ ILICALARI……...……....26

4.1. Datça Ilıcası……..……....28

4.2. Kralın Kızı Ilıcası……...……..……30

4.3. Dalyan Ilıcası……...32

4.4. Sultaniye Ilıcası ……...…34

SONUÇ……...……....38

KAYNAKÇA……...…….…..44

HARİTALAR……...……..53

RESİMLER……...…….….64

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 1: Türkiye'deki Sıcak Su Kaynaklarının Dağılımı. (Özşahin, E.- Kaymaz, Ç K., "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, sayı 50, 2013, s. 25-38, Şekil:1.)……...53

Harita 2: Türkiye'deki Ilıcaların Fay Hatlarıyla İlişkisi. (Çoban, F.- Büyükkahraman, G.- Aydoğan, M.S.- Kocabaş, C., *Hisaralan (Sındırgı-Balıkesir) Jeotermal Enerji Potansiyeli'nin Bölge Jeoturizmi Açısından Önemi,* T.C. Afyon Kocatepe Üniversitesi Termal ve Maden Suları Konferansı Bildiriler Kitabı, 2008, s. 175-179, Şekil: 1.)…….……53

Harita 3: Batı Anadolu Ilıcaları. (T.C. Harita Genel Komutanlığı, Türkiye Fiziki Haritası, Baskı 6, 2002. Düzenleme: Prof. Dr. Ahmet Yaraş, Hasat Akgül.)…….54

Harita 4: M.Ö. 188 Öncesi Karia Bölgesi Sınırları. (Kiepert, H., *Formae Orbis Antiqui*, Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Yayınları, Berlin, 1894-1913, Harita 9: Asia Provincia.)……...55

Harita 5: M.Ö. 188 Sonrası Karia Bölgesi Sınırları. . (Kiepert, H., *Formae Orbis Antiqui*, Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Yayınları, Berlin, 1894-1913, Harita 7: Asia Minor Cum Oris Ponti Euxini Ante Dominationem Romanorum.)…….55

Harita 6: Karia Bölgesi Antik Çağ Ilıcaları ile Diri Fay Hatlarının İlişkisi. (Duman, T.Y.- Emre Ö.- Özalp, S- Elmacı, H., "1:250.000 Ölçekli Türkiye Diri Fay Haritası Serisi, Aydın (NJ 35-11), Denizli (NJ 35-12), Marmaris (NJ 35-15), Fethiye (NJ 35-16), Seri No:7, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü, Ankara-Türkiye.)……..…..56

Harita 7: Karia Bölgesi Antik Çağ Ilıcaları Tespiti İçin Yapılan Arazi Çalışması Kapsamı. (T.C. Harita Genel Komutanlığı, Türkiye Fiziki Haritası, Baskı 6, 2002. Düzenleme: Hasat Akgül.)…….…....56

Harita 8: Karia Bölgesi Antik Çağ Ilıcaları Tespiti İçin Yapılan Arazi Çalışması Sonucunda Saptanan Antik Çağ Ilıcaları ve Diğer Ilıcalar. (T.C. Harita Genel Komutanlığı, Türkiye Fiziki Haritası, Baskı 6, 2002. Düzenleme: Hasat Akgül.)……..…….57

Harita 9: Datça Ilıcası'nın Kuzeyinde Bulunan Pleyistosen'de (1.600.000 Yıl)Yüzey Faylanması Oluşturan, Holosen Etkinliği Kuşkulu Kuvaterner Fayı. (Google Earth. Düzenleme: Hasat Akgül)…...…...58

Harita 10: Datça Ilıcası'nın Konumu. (Google Earth)…...…….….58

Harita 11: Kralın Kızı Ilıcası Konumu. (Google Earth)…….…..59

Harita 12: Kralın Kızı Ilıcası ve Kuzeyindeki Yapı Kalıntısının Konumu. (Google Earth)...…….…….59

Harita 13: Kralın Kızı Ilıcası Kuş Bakışı Görünüm Detayı. (Google Earth. Düzenleme: Hasat Akgül)…….…..….60

Harita 14: Kralın Kızı Ilıcası'nın Kuzeyindeki Yapı Kalıntısının Konumu. (Google Earth)…..……..……..…60

Harita 15: Dalyan Ilıcası'nın Konumu. (Google Earth)……..…...….61

Harita 16: Dalyan Ilıcası'nın Kaynağının Konumu. (Google Earth. Düzenleme: Hasat Akgül)……..…….61

Harita 17: Dalyan Ilıcası'nın Kuzey-Batısında Yer Alan Duvarın Konumu. (Google Earth. Düzenleme: Hasat Akgül)……..62

Harita 18: Sultaniye Ilıcası ile Kaunos'un Konumu. (Google Earth. Düzenleme: Hasat Akgül)……..……..…62

Harita 19: Sultaniye Ilıcasının Kuş Bakışı Görünümü. (Google Earth)…...……63

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1: Civitavecchia, Allianoi ve İspanya, Lugo'da Bulunan Ilıcaların Planlarının Karşılaştırılması. (Koehler, Jens, Termalismo antico e tardoantico a Civitavecchia" in Bains curatifs et bains hygiéniques en Italie de l'Antiqité au Moyen Âge, ed., M. Guérin-Beauvois - J.M. Martin, Table Ronde 22.-23. 3. 2004, Collection de l'École Française de Rome 383, 2007, fig.2; Soutello, S.G., El Original Sistema Romano De Captación Y Dıstrıbucıón De Las Aguas Mıneromedıcınales En El Balneario De Lugo: Nuevos Datos, LVCENTVM XXXIII, Alicante, 2014, fig. 2; Yaraş, A., "Antik Sağlık Merkezi Allianoi ve Hastanesi", Uluslararası Bergama Sempozyumu, Bergama, 2011, s.372-387, fig.1.)……..…….64

Resim 2: Datça Ilıcası'nın Deniz Manzarası Görünümü. (Foto: Hasat Akgül)…….…….65

Resim 3: Datça Ilıcası'nın Havuzunun İstinat Duvarları. (Foto: Hasat Akgül)……..65

Resim 4: Datça Ilıcası'nın Havuzunun İstinat Duvarları. (Foto: Hasat Akgül)…….….66

Resim 5: Datça Ilıcası'nın Havuzunun İstinat Duvarları ve İnşasında Kullanılan Şipoli Yapı Elemanı Parçaları. (Foto: Hasat Akgül)……...66

Resim 6: Datça Ilıcası'nın Havuzunun Tahliye Kanalları. (Foto: Hasat Akgül)…….…..…67

Resim 7: Datça Ilıcası'nın havuzunun tahliye kanalları. (Foto: Hasat Akgül)…….…..…67

Resim 8: Datça Ilıcası'nın Sutaşım Tahliye Olukları. (Foto: Hasat Akgül)……..…...68

Resim 9: Datça Ilıcası'ndaki 19-20. yy.'lara Tarihlenen Yapı. (Foto: Hasat Akgül)……..68

Resim 10: Datça Ilıcası'ndaki 19-20. yy.'lara Tarihlenen Yapının Odaları. (Foto: Hasat Akgül)…..……..……..69

Resim 11: Datça Ilıcası'ndaki 19-20. yy.'lara Tarihlenen Yapının Odaları. (Foto: Hasat Akgül)…….69

Resim 12: Datça Ilıcası'ndaki 19-20. yy.'lara Tarihlendirilen Yapının Sağaltım Mekânı. (Foto: Hasat Akgül)…….……..……70

Resim 13: Datça Ilıcası'nın Sağaltım Mekanının Girişinde Kullanılan Roma veya Geç Antik Çağ'da Kullanıldığı Tahmin Edilen Kapı Lentosu Parçası. (Foto: Hasat Akgül)…...……..……..……70

Resim 14: Kralın Kızı Ilıcası (Foto: Hasat Akgül) ……..71

Resim 15: Kralın Kızı Ilıcası, Kaya Mezarları. (Foto: Hasat Akgül)…….…..…71

Resim 16: Kralın Kızı Ilıcası'nın Sıcak Su Kaynağının Su Akıntısı Tarafından Oyulan Mağara. (Foto: Hasat Akgül)…..…….……72

Resim 17: Kralın Kızı Ilıcası'nda Bulunan Büyük Mezar. (Foto: Hasat Akgül)……..…….…….……..…72

Resim 18: Kralın Kızı Ilıcası'nda Bulunan Küçük Mezar. (Foto: Hasat Akgül)…….73

Resim 19: Kralın Kızı Ilıcası'nda Bulunan Mezarların Çizimi. (Çizim: Hasat Akgül)…….……..……...……74

Resim 20: Kralın Kızı Ilıcası'nda Bulunan Büyük Mezarın Monolit Bloktan Oluşan Kapağı. (Foto: Hasat Akgül)……...75

Resim 21: Kralın Kızı Ilıcası'nın Kuzey-Batısında Bulunan Geç Antik ile Ortaçağ'a Ait olduğunu düşündüğümüz, Duvar Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)……...……...……..75

Resim 22: Kralın Kızı Ilıcası'nın Kuzey-Batısında Bulunan Geç Antik ile Ortaçağ'a Ait olduğunu düşündüğümüz, Duvar Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)……...……...……..76

Resim 23: Kralın Kızı Ilıcası'nın Kuzey-Batısında Geç Antik Çağ ile Ortaçağ'a Ait olduğunu düşündüğümüz, Duvar Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)……...……...……..76

Resim 24: Dalyan Ilıcası'nın Girişinde Bulunan Şipoli Malzemelerden İnşa Edilen Modern Yapılar. (Foto: Hasat Akgül)…….……77

Resim 25: Dalyan Ilıcası'nın Girişinde Bulunan Şipoli Malzemelerden İnşa Edilen Modern Yapılar. (Foto: Hasat Akgül)…….……77

Resim 26: Dalyan Ilıcası'nın İç Mekânında Kullanılan Çeşitli Şipoli Yapı Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)…….……78

Resim 27: Dalyan Ilıcası'nın İç Mekânında Kullanılan AntikYapı Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)…….……78

Resim 28: Dalyan Ilıcası'nın İç Mekânında Kullanılan Çeşitli Şipoli Yapı Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)…….……79

Resim 29: Dalyan Ilıcası'nın İç Mekânında Dekoratif Amaçlı Kullanılan Su Kurnaları. (Foto: Hasat Akgül)…….……..79

Resim 30: Dalyan Ilıcası'nın Kuzey-Batısında Bulunan Antik Çağ'a Tarihlendirilen Duvar Kalıntısı. (Foto: Hasat Akgül)…….80

Resim 31: Dalyan Ilıcası'nın Kuzeyinde Yol Üzerinde Bulunan Harçlı Yapı Kalıntıları. (Foto: Hasat Akgül)…….……80

Resim 32: Sultaniye Ilıcası'nda İnşa Edilen Modern Yapılar. (https://lh5.googleusercontent.com/p/AF1QipM4DpgQ9LCsdz0w-mGPQKcXLpdaD1ZvputeLFFW=h1440)….....81

Resim 33: Sultaniye Ilıcası'nda Roma Dönemine Tarihlendirilen Strüktür Öğeleri, Sütun ve Kaide Parçaları. (Foto: Hasat Akgül)…….81

Resim 34: Sultaniye Ilıcası'nda Roma Dönemine Tarihlendirilen Strüktür Öğeleri, Sütun ve Kaide Parçaları. (Foto: Hasat Akgül)…….82

Resim 35: Sultaniye Ilıcası'nda Roma Dönemine Tarihlendirilen Strüktür Öğeleri, Sütun ve Kaide Parçaları. (Foto: Hasat Akgül)…..……...82

Resim 36: Sultaniye Ilıcası'nda Roma Dönemine Tarihlendirilen Strüktür Öğeleri, Sütun ve Kaide Parçaları. (Foto: Hasat Akgül)...…….83

Resim 37: Sultaniye Ilıcası'ndaki Roma Dönemi'nden Önceki Dönemlere Ait Olduğu Tespit Edilen Mimari Parçalar. (Foto: Hasat Akgül).….83

Resim 38: Sultaniye Ilıcası'ndaki Arkaik Çağ'a Tarihlendirilen Duvar Kalıntıları. (Öğün, B.- Işık, C.- Diler, A.- Özer, O.- Schmaltz, B.- Marek, C.- Doyran, M., *Kaunos Kbid*, Orkun & Ozan Medya Hiz. A.Ş., Antalya 2001, res. 129.)……...……..84

Resim 39: Sultaniye Ilıcası'nın Antik Liman Kalıntıları ile Modern Liman. (Foto: Hasat Akgül)……84

Resim 40: Sultaniye Ilıcası'nın Sıcak Su Kaynağının Görünümü. (Foto: Hasat Akgül)…….....……..……85

KISALTMALAR LİSTESİ

a.g.e. :	Adı geçen eser
bkz.:	Bakınız
cm.:	Santimetre
Çiz. :	Çizim
Der. :	Derinlik
Gen. :	Genişlik
m.:	Metre
km.:	Kilometre
krş. :	Karşılaştırınız
M.Ö. :	Milattan Önce
M.S :	Milattan Sonra
n. :	Dipnot
Nu. :	Numara
vd. :	ve diğerleri
Yük. :	Yükseklik
yy.:	Yüzyıl
Res.:	Resim
gös. yer:	Gösterilen yer

GİRİŞ

Sıcak su kaynaklarının insanlar tarafından kullanılması ve vücuda yararlı olan etkilerinin keşfedilmesi çağlar boyunca oluşan bilgi birikimi ve bu yönde gelişen bilimin yardımıyla oluşmuştur. Günümüzde ileri seviyede gelişen analiz yöntemleri ile ılıcaların tüm yararlı etkileri ve suyun içinde bulunan eriyik elementleri tespit etme olanağımız mümkündür. Fakat Antik Çağ'da bu analizlerin gerçekleştirilebilme olanağı tamamen ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Bu yöntemler göz önüne alındığında bilinen iyileştirme yöntemleri ve hangi hastalığa iyi geldiğinin tespit edilmesi mutlaka geçmiş bilgi birikimi sayesinde olmuştur.

Ilıcalar, Roma dünyasında sağlık ve hijyen bakımından vazgeçilmez olmuştur. Roma İmparatorluğu mimari ve bilimde gelişim gösterdiği gibi tıbbi açıdan da kayda değer bir gelişim göstermiştir. Bu gelişimle birlikte ılıcaların kullanımının arttığı ve Roma İmparatorluğu'nun ilk yüzyılından itibaren gelişim gösterdiği bilinmektedir. Hamam mimarisinin gelişmesiyle paralel olarak ılıca mimarisi de Roma İmparatorluğu'nda gelişim göstermiştir. Ilıcalar, terapötik amaçlı termal-mineral kaynak sularının kullanıldığı bir hamam yapısı olarak tanımlanabilir. Ilıcaların, Roma Dönemi'nden önce kullanıldığı Antik Çağ kaynakları ve epigrafik eserlerle tam olarak desteklenemese de Arkaik Çağ'da kullanıldığına dair tahminler mevcuttur.[1] Roma Dönemi'nde ılıcalar geleneksel kullanımının dışına çıkarak diğer tıbbi iyileştirme yöntemlerine bir alternatif olarak da kullanılmaya başlanmıştır.

Yakın tarihlerde, Roma hamamlarının işlevi ve doğası konusunda çalışmaların sayısı artmıştır.[2] Bu yayınlara ek olarak problemler ve ek başlıklar altında birçok makale ve Roma hamamları ile ilgili birkaç genel çalışma da ortaya konmuştur.[3]

---

[1] Kaunos Antik Kenti teritoryumu içinde yer alan ve Roma Dönemi'nde kullanılan "Sultaniye Ilıcası" içerisinde yapılaşmanın güneybatı bölümünde yer alan kyklop taş sırasından dolayı, Kaonos kazı ekibi bu ılıcanın Arkaik Çağ'da da kullanılmış olabileceğini düşünmektedir. B., Öğün-C., Işık- A., Diler- O., Özer-B., Schmaltz, Chr., Marek – M., Doyran, *Kaunos Kbid*, Orkun & Ozan Medya Hizmetleri A.Ş. , Antalya, 2001, s. 178-180.

[2] Roma hamamları ile ilgili geniş kapsamlı bibliyografya için bkz.; H., Manderscheid *Ancient Baths And Bathing: A Bibliography For The Years 1988-2001*, Journal of Roman Archaeology, 2004.

[3] Bu çalışmalar Nielsen'in (Thermae et Balnea, Aarhus, 1990) ayrıntılı kataloğunu ve Yegül'ün (Baths and Bathing in Classical Antiquity, New York, 1992) konu odaklı daha fazla çalışmasını içerir.

Roma hamamlarına olan bu ilgiye karşın Roma Ilıcaları yeterli ilgiyi görememiştir. Roma ılıcaları üzerine yapılan araştırmalar genellikle eksik kalmıştır. Ilıcalar ile ilgili çalışmalar özellikle Badenweiler,[4] Bath[5] ve Baiae[6] gibi bilinen ılıcalarda yoğunlaşmıştır. Yegül[7] ve Jackson'ın[8] genel çalışmaları ılıcaların yorumlanmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bölgesel diğer yayınlardan biri de Gasperini'nin Etrüskler ve Ilıcalar üzerindeki yazısıdır.[9] Gasperini bu çalışmasında Etruria'da ki birçok önemli ılıcanın ayrıntılı incelemesini sunmuştur. Avrupa'daki bu çalışmalar ve kazıların paralelinde Türkiye'de ılıca yönünden Avrupa'nın en zengin ülkesi olmasına rağmen kazısı ve bilimsel araştırması yapılan çok az örnek vardır.[10] Yaraş'ın Allianoi Ilıcası üzerine çalışmaları Roma Dönemi Batı Anadolu ılıcalarının anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır.[11]

Ilıcalar, hidroterapi yönteminin gelişmesini ve bu alana daha çok eğilimin olmasını sağlamıştır. Günümüzde hidroterapinin gelişmesi ve doktorların ilaç vermek yerine insanları ılıcalara yönlendirmesi bu alanlara ilginin artmasına sebep olmuştur. Ilıcaların tedavi edici özellikleri özel ihtiyaçlara yönelik kullanılmaktadır. Bir ılıcada ziyaretçi kaynak suyuna girerek veya içerek faydalanmaktadır. Günümüzde modern tıp ile birlikte uygulanan ılıca hidroterapi yöntemlerine Orta Çağ'dan günümüze kadar büyük bir ilgi duyulmuştur. Bu ilgi Antik Çağ ılıca yapılarının tedavi amaçlı nasıl

---

[4] H. Mylius, *Die Römischen Heilthermen von Badenweiler*, Berlin, 1936.

[5] B. Cunliffe, *Roman Bath Discovered*, London, 1984; B. Cunliffe - P. Davenport, *The Temple of Sulis Minerva at Bath. vols. 1-2*, Oxford, 1985.

[6] A. McKay, "Pleasure Domes at Baiae", *Studia Pompeima & Classica 2, 1998,* s. 155-172.

[7] Fikret Yegül, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge: MIT Press or The Architectural History Foundation, New York, 1992, s. 92-127.

[8] R. Jackson, "Waters And Spas in the Classical World". ed. R. Porter, *The Medical History of Waters and Spas*, London, 1990, s. 1-13.

[9] L. Gasperini, "Gli Etruschi e le Sorgenti Termali" içinde Etruria Meridionale. Conoscenza, Conservazione, Fruzione, Atti del Convegno (Viterbe, 29/30 novembre- l dicem bre 1986), Rome, 1988, s. 27-35.

[10] Türkiye'de kazısı ve bilimsel araştırmaları yapılan ve bilinen tek örnek İzmir İli Bergama İlçesi'nin sınırları içerisinde yer alan Allianoi sağlık merkezidir. Allianoi dönemin Bergama Müze Müdürü Ahmet Yaraş tarafından 1998 yılında Yortanlı Barajı'nın su basma alanında kalmasından dolayı bir kurtarma kazısı olarak başlatılmış ve 2000 yılından sonra bakanlık kazısına çevrilerek 2001-2006 yılları arasında Kazı Heyet Başkanı Ahmet Yaraş önderliğinde sürdürülmüştür. Allianoi sağlık merkezinde Anadolu'da Roma Dönemi ılıcalarının gerek yapılaşma gerekse tedavi edici özellikleri bakımından çok önemli bilgiler gün yüzüne çıkartılmıştır.

[11] A. Yaraş, "Die Therme Allianoi", *Archeologische Ainzeiger,* 2004, s. 71-74; "Allianoi", *Byzas 3*, s. 19-36; "Antik Sağlık Merkezi Allianoi ve Hastanesi'', Uluslararası Bergama Sempozyumu, Bergama 2011, s. 372-387.

kullanıldığına yönelik araştırmalara önemli katkı sağlamıştır. Ilıca tedavi yöntemini uygulamak isteyenler on altıncı yüzyıldan itibaren tıbbi çalışmaları olan antik yazarları örnek göstererek termal mineral kaynakları, tıbbi tedavilerde kullanılması yönünde birçok çalışma yapmışlardır.[12]

Yakın tarihte inşa edilen modern ılıcaların, daha önceden Roma Devri'nde kullanılan ılıcanın üzerine yapılması durumunda, inşaat kazısı sırasında Roma dönemi kalıntıları gün yüzüne çıkabilmektedir. Bu yapıların modern kaplıcaların gelişimi üzerine büyük bir etki yarattığı gözlemlenebilmektedir. Fakat modern yapıların bulunduğu ılıcalar tahribata uğramış, analizleri yeteri kadar yapılamamış ve yeni yapılan modern binalar nedeniyle eski Roma Dönemi ılıcalarının korunması tam anlamıyla yapılamamıştır.

Türkiye'de ılıcalar ile ilgili çalışmalar Avrupa ve Dünya'daki gibi gelişim göstermemektedir. Batı Anadolu'da kazısı yapılmış ve hatırı sayılır sayıda bilimsel yayını olan Allianoi dışına çıkamamıştır. Bu durum Roma Dönemi Anadolu ılıcaları ile ilgili literatürde yetersiz kalmamıza sebep olmaktadır.

Tez dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sıcak su kaynaklarının jeolojik oluşumu incelenmiş ve sıcak kaynak suların derecesine göre ılıcaların sınıflandırılması değinilmiştir.

İkinci bölümde sıcak su kaynaklarının Antik Çağ'da gelişimi ve sınıflandırması yapılarak ılıcaların erken dönemlerde kullanımı irdelenmiş, Antik Çağ yazarlarının anlatımlarına dayanarak, Roma Dönemi'nde içeriğine göre sınıflandırması yapılmıştır. Daha sonra Roma Dönemi yazılı kaynaklarında ılıcaların iyileştirici etkisi anlatılmıştır.

Üçüncü bölümde ılıcaların belli başlı mimari özelliklerine değinilmiş, inşa edileceği alanların özelliklerinden bahsedilerek sıcak kaynak sularının ılıcalara iletimi hususunda genel bir değerlendirme yapılmıştır.

---

[12] Ilıcalar üzerine son yıllarda fazla çalışma yapılmıştır. Bu ademik yayınlardan birkaç örnek vermek gerekirse: S. E., Cayleff, *Wash and Be Healed: The Water Cure Movement and Women's Health*, Temple University Press, Philadelphia, 1987.; V., Knzek, History of Baineotherapy, ed S. Licht, *Medical* Hydrology, Waverly Press, Baltimore, 1963.

Dördüncü bölümde Karia Bölgesi'nde yer alan, Antik Çağ'da kullanıldığı tespit edilebilen ılıcalara yer verilmiştir. Roma Dönemi'nde kullanıldığı kesin olarak bilinen ve Arkaik çağa kadar kullanılmış olabileceği ileri sürülen Sultaniye Ilıcası, Datça Ilıcası, Kralın Kızı Ilıcası ve Dalyan Ilıcası ele alınmıştır.

Çalışmanın dördüncü bölümünde yer alan ılıcalar ile ilgili Sultaniye Ilıcası dışında diğer ılıcalar hakkında arkeolojik ve yazılı kaynak bulunamamasından dolayı arazi çalışması ve mimari çizim dışında epigrafik ve literatür incelemesi bilgi yetersizliğinden dolayı tam anlamıyla gerçekleştirilememiştir.

1. SICAK SU KAYNAKLARININ YAPISI VE TÜRLERİ

Türkiye, sıcak su kaynakları bakımından çok fazla çeşitliliğe sahip ve Avrupa'da sıcak su kaynakları sayısı yönünden birinci sırada yer almaktadır.[13] Bu kaynakların toplamda 1300 adet olduğu tahmin edilmektedir (Harita 1).[14] Ilıcaların fay hatlarıyla olan bağlantısı oldukça önemlidir (Harita 2). Ege Bölgesi, fay hatlarının yoğunluğu ile doğru orantılı olarak sıcak su kaynağı zenginliğine sahiptir.

Batı Anadolu, sıcak su kaynakları bakımından oldukça zengin olmasından dolayı ılıca yapılanması fazla bir bölgedir (Harita 3). Bu kaynakların günümüzde ve Antik Çağ'da kullanımıyla ilgili birtakım çalışmalar Yaraş tarafından yürütülmektedir.

1.1. Sıcak Su Kaynaklarının Jeolojik Yapısı

Yağmurlar vasıtasıyla yeryüzüne inen su yeryüzünde akarak veya çökelti alanlarda birikerek bu alanlardan yeraltına sızıp, suyu ileten ve depolayan akiferlerde toplanarak yeraltı suları oluşmaktadır.[15] Yer altına sızan sular geçirimsiz tabakalar ile karşılaştığı zaman uzun süre bu tabakaların üzerinde beklemesiyle akarsular oluşmaktadır.[16] Akarsular dışında yeraltı suları değişik birçok sebeple yeryüzüne çıkabilmektedir. Akiferlere ulaşan faylar suyun yeryüzüne çıkış sebeplerinden biridir.[17] Faylar yeraltı su kaynaklarının tüm türlerinde çok keskin ve baskın değişikliklere sebep olabilmektedir. Faylar yeraltı sularının drene, kanalize ve rezerve edildiği bazı özel durumlarda ise yeryüzüne tahliye edildiği çizgisel kanallar oluşturmaktadırlar.[18]

Sıcak su kaynaklarının oluşumu tektonik hareketlerle eş zamanlıdır. Bu kaynaklar, kırılan fay hatlarının aralarından sızan magma tabakasından yükselen

---

[13] Emre, Özşahin-Çağlar, Kıvanç, Kaymaz, "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 50, 2013, s.25.
[14] Hayati, Doğanay-Hasbi, Soylu, "Deliçermik Kaplıcasının Turizm Açısından Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi,* Sayı 34, İstanbul, 1999, s. 2-3.
[15] Karataş, A., "Fayların Doğal Kaynak Sularının Oluşum ve Gelişimine Etkileri"*, TCK yayınları*, İstanbul 2011, sayı:6, s. 618.
[16] Yalçınlar, İ., *Strüktüral Morfoloji I,* Taş Matbaası, İstanbul 1968, s. 155.
[17] Hoşgören, Y., *Hidrografya'nın Ana Çizgileri I Yeraltı suları-Kaynaklar-Akarsular,* Çantay Kitabevi, İstanbul 2004, s. 39.
[18] Biricik, S., *Fiziki Coğrafya- Jeomorfoloji ile Hidroloji'nin Temel Prensipleri ve Araştırma Yöntemleri,* İstanbul, 2009, s. 196.

lavların, yer altı kaynak sularına temas etmesi sonucu genleşmesinden meydana gelen basınç ile yeryüzüne çıkmasıyla oluşan kaynaklardır.

Diri fayların bulunduğu alanlarda gerçekleşen depremler dolayısıyla, kırıkların yer değiştirmesi sonucu, yüzeye çıkan su lav ile temasını kestiğinde suların kısa bir süre içerisinde soğuduğu gözlemlenmiştir.

Yeraltı sularının dağılımı ve kollarının uzantılarıyla alakalı olarak bu sıcak su kaynakları kimi zaman yer değiştirirken kimi zaman ise tamamen kurumaktadır. Sıcak su kaynaklarını tarihte gerçekleşmiş ve kayıt altına alınmış birçok deprem vasıtasıyla gözlemlemek mümkündür. Türkiye, sıcak su kaynakları bakımından çok zengindir. Bunun sebebi anakarada yer alan fay hatlarının fazlalığıdır. Fay hatlarının yoğun olduğu bölgelerde sıcak su kaynaklarının sıklığı gözlemlenmektedir.

1.2. Sıcak Su Kaynaklarının Türleri

Bir mineral suyun tıbbi kabul edilebilmesi için ya sıcak olması veya adi içme suyuna göre belirgin olarak yüksek yüzdede mineraller içermesi gerekir. Genelde ısının kritik seviyesi 20℃'dir. Böyle sular içmek için soğuk değildir fakat banyo için soğuktur. Neredeyse hiç mineral içermeyen sular "akratik" veya "oligometalik" olarak isimlendirilir. Su soğuksa "akratopeg", veya su 20℃'de ise "akrototerm- mesotermal" adını almaktadır. Isıları 20℃- 34℃ arasında olanlar "hypothermal", 34℃- 38℃ arasında olanlar "isothermal", 38℃'nin üzerinde olanlar ise "hipertermal" adını alırlar. Suyun tedavide kabul görülen uygulanabilirlik sıcaklığı 34-36℃, 36-38℃, 40℃'dir. Ilıcalar içerdiği minerallerin yoğunluğuna göre yedi tipe ayrılmaktadır. Bunlar; kükürtlü hidrojen, sodyum klor, tuzlu su, alkalin, radyoaktif, basit asitli ve kükürtlü ılıcalardır.

2. ANTİK ÇAĞ'DA SICAK SU KAYNAKLARI

Ilıca yapılarının var olma nedeni sıcak su kaynaklarıdır. Bir ılıcanın temel bileşeni, sıcak su kaynağıdır. Bir veya birkaç kaynaktan gelen sıcak sular ılıcalardaki tüm faaliyetlerin temelini oluşturmaktadır. Bu nedenle ılıcalarda kullanılmak üzere seçilen kaynakların yapısını dikkate almak gerekmektedir. Sıcak su kaynakların sıcaklığı, kokusu ve tatları genellikle gizemli bir doğa olayı olarak kabul edilmiştir. Sıcak su kaynaklarına saygıyla bakılmış, iyileştirici özellikleri ve etkisi olan iyi periler, tanrılar ile ilişkilendirilmiştir.[19]

Öte yandan, sıcak su kaynaklarının akılcı açıklamaları da gelişim göstermiştir. Doğa bilimleriyle uğraşanlar veya felsefe yazarları kaynakların görünüşünün ve oluşumunun garip ve olağan dışı görünmesine rağmen belirli prensipleri takip ettiklerini açıklamaya çalışmışlardır. Bu durum sıcak su kaynaklarının birçok özelliğinin ve tanımlamalarının ortaya çıkmasına sebep olmuş aynı zamanda bu açıklamalar ılıcaların gelişmesinde etkili olmuştur. Bazı kuruluşlar şöhret kazanmak ve belli hastalıkları tedavi etmek için özellikle uygun suları seçmişlerdir.

2.1. Sıcak Su Kaynaklarının Terminolojisi

Normalde bir sıcak su kaynağını belirtmek için kullanılan Latince kelimeler "**fons**" ve "**aquae**" dir. Bir başka Latince kelime olan "**scaturingines**" "bir kaynak" demek için de kullanılır, fakat bu kelime genellikle "**gayzer tipi**" kaynaklar için kullanılmıştır.[20] Yunanca'da ise "**τά ὕδατα**" "**aquae**" kelimesi sıcak su kaynaklarının neredeyse hepsine hitap etmektedir. Aynı zamanda kaynak suyu için olan terimler ılıcalardan çıkan sıcak su kaynakları için kullanılmamaktadır. Yunanca cümlelerin çoğunda isme daha belirli bir anlam vermek için bir sıfat eklenir. Böylece "**τά ὕδατα θερμά**, **τά ὕδατα φαρμάκα** ve **τά ὕδατα αύτοφυή**" gibi kelimeler cümlelerde geçmektedir.[21] Metinlerde sıcak su kaynağı olarak belirtilen bir kelime

[19] J. H., Croon, "Hot Springs and Healing Gods", *Mnemosyne Fourth Series*, Vol.20, Fasc. 3, 1967, s. 225-246; Jackson, R., 1990, s. 138-169; , P., Aebischer, "Notes et suggestions concernant l'étude des eaux en Etrurie", *dans SE*, VI, 1952, s. 123-144.

[20] Titus Livius, 44.33.

[21] Soranus 3.16; Diodorus Siculus 4.22; Galen De Caus. morb, Karl Gottob Kühn, XV. 18.

bulunmamaktadır. Caelius Arelianus Yunanca'dan Latince'ye çeviri yaparken kaynak suyuna bileşik bir isim vererek "**aquae naturales**" deyimini kullanmıştır. Metinlerde sıcak su kaynağından bahsedildiğini anlayabilmek için yalnızca bağlam ve ilgili sıfatlar ile bunu anlayabilmekteyiz. Doğal kaynak suları ile sıcak su kaynaklarını belirten kelimeler arasında net bir ayrım yoktur.

"**Aquae**" kelimesi ise bazen bir ılıca içerisindeki sıcak su kaynağına değil aynı zamanda doğrudan ılıcaya atıfta bulunduğu için bazen anlatılmak istenen net değildir.[22] Latince metinlere göre Yunanca metinlerde sıcak su kaynaklarının ılıca yapıları ile net bir ayrımını görmek mümkündür. Çünkü yazarlar bir ılıcaya ismiyle hitap etme ve bir ılıcada bulunan özgül doğal sıcak su türlerini belirleme eğilimindedirler.[23] Aquae kelimesinin bazen ılıcanın adının bir parçası haline gelmesi, Strabon'un Latince'de "**Ἀκουαιστιέλλαι**"[24] olarak bilinen "**Aquae Statiellae**"[25] referansında açıkça görülmektedir. Ilıcalar ile sıcak su kaynaklarının belirlenmesinde kullanılan kelimenin çift anlamlı olması iyileştirici tesisin termal mineralli kaynak ile olan tamamlayıcı etkisini bize göstermektedir.

Lucretius, Plinius ve Seneca gibi bazı Romalı doğa filozofları, özellikle sıcak su kaynaklarının doğal oluşum nedenlerini açıklamakla ilgilenmişlerdir. Sıcak su kaynaklarının nereden doğduğuna, nasıl oluştuğuna ve mineral özellikleri hakkında açıklamalarda bulunmuşlardır. Vitrivius, Plutarchos ve Dio Cassius, su kaynakları ve suyun doğal iyileştirici etkisi hakkında daha az düzenli açıklamalar yapmışlardır. Kaynakların oluşumlarının bu şekilde yorumlanması, pratik ve akılcı koşullarda doğa olaylarını açıklamaya yönelik daha büyük bir girişimin parçasıdır.

Lucretius, "**De Rerum Natura**" kitabında mucizevi doğal kaynaklardan bahsetmektedir.[26] Bu kitabında, *Mısır Ammon* tapınağında kutsal bir olay olarak tanımlanan gündüzleri soğuk, geceleri sıcak akan suyun açıklamasını doğal nedenlerle

[22] Aquae kelimesinin doğrudan bir ılıca yapısını belirtmesine örnek olarak: *Aquae Aponi*: Plinius, Natural History, 2.106.227; *Aquae Cumanae*: Titus Livius 4 1.16.3 ; *Aquae Sinuessanae*: Titus Livius 22.13.13; Plinius, Natural History, 3 1.4; Tacitus Am. 12.66, Hist. 1.72; Aquae Albulae: Pliny, Natural History, 3 1.6.
[23] Strabon 5.2.3; Dio Cassius 66.17.1; Galen De meth. Med. Karl Gottob Kühn, X.536.
[24] Strabon 5.1.11.
[25] Plinius, Natural History, 3 1.2.
[26] Lucretius, *De Rerum Natura,* 6.846-905.

açıklamıştır.[27] Doğa olaylarının doğal oluşumları üzerine ayrıntılı bilgi sahibi olmamasına rağmen Lucretius gördüğü doğa olaylarını mantıklı ve pratik bir şekilde tanımlamaya çalışır. [28]

Vitruvius, sıcak su kaynaklarının oluşumunu açıklamaya oldukça önem vermiştir.[29] Sekizinci kitabının tamamını suya ayıran Vitruvius, kendisinden önceki antik çağ yazarlarının suya bakış açısını ve tanımlamalarına yer vererek devam etmiştir.[30] Aynı zamanda birinci bölümde yeraltı kaynak sularını bulma ve onları tanımlama üzerine birtakım tespitler ve yöntemler anlatmaktadır.[31] Vitruvius sıcak su kaynaklarının doğal oluşumunun tanımlanması üzerine bir temel oluşturabilecek olan, suyun sıcaklığını tanımlamıştır; "*Gerçek şudur ki, ısı kesinlikle suyun bir özelliği değildir; fakat soğuk bir su akıntısı sıcak bir yerden geçerken kaynayarak toprağın çatlaklarından yukarıya ısınmış olarak yükselir. Ancak bu uzun sürmez ve kısa zamanda soğur. Su doğal olarak sıcak olsaydı, soğuyarak ısısını kaybetmeyecekti. Buna karşılık, kokusu ve rengi eski haline gelemez, çünkü yoğunluğunun azlığı nedeniyle bu özelliklerle tamamen dolmuş ve eşleşmiştir."*[32]

Vitruvius aynı zamanda bazı su kaynaklarının tadının bozulmadan nasıl ısındığını da anlatmaya çalışmıştır. Toprakta doğal olarak bulunan örneğin; şap, asfalt ve kükürt gibi maddelerin tutuşarak toprağı ısıttığını ve bu ısının yukarıya doğru yayıldığını, bu ısı ile temas eden herhangi bir su tabakasının doğal olarak ısınıp kaynamaya başladığını ve çatlaklar arasından yeryüzüne hava kabarcıklarıyla çıktığını söylemiştir.[33]

Bu nedenle Vitruvius, belirli kaynakların iyileştirici niteliğini, suyun ısıtıldığı topraktaki minerallere bağlar. Bununla birlikte, bazı durumlarda kaynak suyu kötü bir lezzet ve tat kazanmıştır. Bu tat su ya topraktaki minerallerle doğrudan temas ettiğinde

---

[27] Lucretius, *De Rerum Natura,* 6.846-905.

[28] Epikürcü düşüncelerine göre, Lucretius olayları kesinlikle "atomist" terimlerle açıklamayı amaçlıyordu. Lucretius'un Epikürizim'i ve bunun doğal olaylarla ilgili açıklamaları üzerindeki etkisine dair detaylı bilgi için bkz. R. Frenchz *Ancient Natural History*, London, 1994, s.151-161.

[29] B., Baldwin, "The Date, Identity, and Career of Vitruvius", *Latomus* T.49, Fasc. 2, Avril-Juin 1990, s. 425-434.

[30] Vitruvius, VIII.I.IV.

[31] Vitruvius, VIII.I.I-VIII.

[32] Vitruvius, VIII.II.IX.

[33] Vitruvius, VIII.III.I.

ya da yüzeyin çok altında ısıtılmış topraktan geçtiğinde meydana gelebilir.[34] Soğuk olarak yeryüzüne ulaşmış tadı ve kokusu bozulmuş suların yararlı özellikleri de vardır. Kaynar görünüme sahip soğuk su kaynakları, yeraltındaki ateşle çarpışan suyun sonucudur; darbenin kuvveti, suyu yer yüzeyine doğru iten şiddetli bir hava akımı yaratmıştır.[35]

Sıcak su kaynaklarının oluşumu üzerine bir diğer kaynak Seneca'nın *Naturales Quaestiones* kitabıdır. Seneca dünyanın dört elementten (toprak, hava, ateş ve su) oluşacağına ve suyun sürekli yaratma ve yok etme sürecinin bir parçası olduğuna inanmaktadır.[36] Su yeraltı damarlarında yer alır, yeryüzüne çıkar ve sonradan tekrardan yeraltına çekilir. Öyleyse kaynaklar düzenli döngülere sahip olabilirler ve su herhangi bir elementi yaratabilir.[37] Sıcak ve soğuk kaynakların doğası ile ilgili olarak Seneca, yeraltı su kaynaklarının doğal olarak sıcak mı yoksa ısıtılmış mı olduğunu değerlendirir.[38] Seneca yeraltındaki suyun neden ısınabileceği konusunda iki açıklama yapmıştır. Empedokles'ı bir kaynak olarak kullanarak, dünya yüzeyinin altındaki yangınları tanımlar. İlk teorisi yeraltı sularının ateşten geçip ısınmasıdır.[39] İkinci teorisi ise Vitruvius tarafından daha önce öne sürülenle daha yakından ilgilidir: Minerallerin toprağı ısıtması ve yerden geçen suyu da ısıtması; ancak Vitruvius'un ifadesine göre, su bu durumda saflığını koruyabilirken, Seneca, suyun minerallerle temasından farklı bir tat ve koku aldığını yazıyor.[40] Seneca minerallerin suyu ısıtmasını sönmemiş kirece su koyulduğu zaman ısısının yükselmesi ve kaynaması örneğini söyleyerek kanıtlamaya çalışmıştır.[41]

Plinius, sıcak su kaynaklarının oluşumu üzerine oldukça az değinmiştir. Çeşitli kaynakların özellikleriyle daha fazla ilgilenmekte ve kitabının geri kalanında olduğu gibi edebi bilgileri deneysel yolla elde edilmiş bilgilerden sistematik olarak ayırmaya çalışmamaktadır.[42] Plinius, kaynakların neden kendi özelliklerini kazandığı ya da bu

[34] Vitruvius, VIII.II.VIII.; VIII.III.II.
[35] Vitruvius, VIII.III.II.
[36] Seneca, Naturales Quaestiones, III.XX.I.
[37] Seneca, III.XV-XIV.
[38] Seneca, III.I.II.
[39] Seneca, III.XXIV.IV.
[40] Seneca, III.XX.I.
[41] Seneca, III.XXIV.IV.
[42] R., French, "Ancient Natural History", Routledge, London, 1994, s. 196-255.

özelliklerin neden faydalı özelliklere sahip olduğu ile ilgilenmemiştir. Bu nedenle, birçok sıcak su kaynağının kaynama sıcaklıklarından dolayı harika olduğunu düşünmektedir, ancak kaynakların neden sıcak olduğunu anlamak için herhangi bir açıklama yapmamıştır.[43]

Diğer yazarların da su kaynaklarının neden sıcak olarak yeryüzüne çıkması ile ilgili birtakım görüşleri vardır. Ovidius'un su ve kükürt karışımı arasındaki kaynama reaksiyonunun açıklaması, kaynak suyunun bu şekilde ısıtılabileceğine inandığını gösteriyor.[44] Dio Cassius'un yeraltı su kaynaklarının nasıl ısıtıldığı konusunda bir fikri vardır, ancak açıklaması bilimsel olmaktan uzaktır.[45]

2.2. Erken Dönemlerde Ilıcaların Gelişimi ve Sınıflandırılması

Ilıcaların M.Ö. 5. yüzyılda tedavi ve temizlik için kullanıldığı bilinmektedir.[46] Hippokrates'ın metinlerinde farklı yıkanma türleriyle tedavi görülmektedir.[47] Yıkanma, insanın sağlığını korumada yardımcı olan ve insanı kendine getiren, yenileyen en önemli araçlardan biri olarak kabul edilmiştir.[48] Sağlıkla ilgili olan bu özellik Yunanlılardan Roma toplumuna aktarılmıştır. Yunan ve Roma hamamı arasındaki ilişki üzerine ve termal hamamların kurumsallaşma şekli hakkında çok fazla görüş ve tartışma mevcuttur. Önemli teorilerden biri Yunanlıların sıcak su kullanımını benimsediğini ve bunu Romalılara aktardığı yönündedir. Diğer bir önemli teori ise Campania bölgesinde yer alan hamam tesislerinde doğal sıcak su kullanımının geliştirilmesi, bu sıcak suyun hamamların ısıtılmasında ve halka açık havuzlarda kullanılmasıdır.[49]

Yunan dünyasında özellikle kükürtlü olan termal-mineral suların kullanıldığı bilinmektedir. Euboia'daki Thermopylae ve Aedepsos ılıcalarının doğal sıcak suları

[43] Plinius, Natural History, 2.106-227.
[44] Ovidius, Fatsi, 1.267.
[45] Dio Cassius, Baiae'de kaynakların soğuk su ve sıcak ateşten oluşan bir karışımdan kaynaklandığını söylemektedir. Dio Cassius, Roman History, 48.51.1-5.
[46] Yegül, 1992, s. 352-355.
[47] M. T., Fontanille, "Première partie : Les villes d'eau; Chapitre I : Les bains dans la médecine gréco-romaine*", Revue archéologique du Centre de la France, tome 21*, fascicule 2, 1982. s. 121-130; L. Villard, *Le bain dans la médecine Hippocratique*, 1994, s. 41 -60.
[48] Hippokrates, Regimen In Acute Diseases, 65-68.
[49] J., DeLaine, "Recent Research on Roman Baths" Journal of Roman Archaeology 1, 1988, s. 11-32.

iyileştirme özellikleriyle ünlüdür.[50] Fakat sıcak su kaynakları ile yıkanma üzerine erken kanıtlar bilinmemektedir. Termal-mineral kaynaklar üzerinde o dönemde oluşan bilgi birikimini Hippokrates'in şu sözleriyle söylemek mümkündür; *"Elverişsiz olan kaynaklar kayaların içinden çıkmakta ve bu nedenden dolayı sert sular olmalılar veya doğal sıcak su üreten topraktan gelmekte ve bu sular böylece demir, bakır, gümüş, altın, kükürt, şap, katran, potasyum nitrat içermektedir; tüm bunların biçimleri ısı sebebiyle olmaktadır. İyi sular böyle bir topraktan ilerleyemez, fakat sert ve ısıya maruz kalmış bu suları idrarla atmak ve bağırsaklardan tahliyesi zordur."*[51] Hippokrates'in termal suları elverişsiz olarak nitelemesi onları içilebilir nitelikte olup olmaması bakımından değerlendirdiğini göstermektedir.

Arkeolojik verilerin, epigrafik buluntuların ve antik literatürde aktarılan bilgilerin yetersizliği Roma Dönemi öncesi hakkında yorum ve çıkarım yapmamızı engellemektedir. Fakat Roma Dönemi'nde edinilen bilgilerin bir tarihsel birikim yoluyla meydana geldiği bakış açısıyla gözlemlendiğinde Roma öncesi ve erken dönem uygarlıklarının da Roma kadar organize bir yapılaşma sürecine girmemiş olsalar bile birtakım bilgi birikimi ve yapılaşma süreci geçirdikleri tahmin edilebilir.

2.3. Doğal Sıcak Suların Roma Dönemi'nde Sınıflandırılması

Romalı yazarlar için çeşitli su kaynakları içerisinde olan sıcak kaynak sularının önemi büyüktür. Ilıcalardaki kaynaklar sıcaklık, koku ve tatlarına göre sınıflandırılmıştır.[52] Bunun dışında sağlık üzerine olan etkilerine göre de kategorilere ayrılmıştır. Kaynakların ısıları termal-mineral sağaltımların etkin kullanımında birinci dereceden önemli bir etki olarak kabul edilmiş ve kaynakları sınıflandırmak için kullanılmıştır. Kaynaklar genellikle soğuk (frigidus) ve sıcak (calidus) olarak bilinmektedir. Ilıcalardaki suların birçoğunun, daha düşük sıcaklıklara veya soğuk sulara sahip olduğu bilinmektedir. Bunlara Küçük Asya'dan örnek olarak Karia Bölgesi'nde Roma ve Geç Antik Çağ süresince kullanıldığı mimari kalıntılarından

[50] Ginouvés, R., 1962: 362-363.
[51] Hippokrates, Airs, Waters, and Places, III. 35.
[52] Seneca, III.II.

tespit edilebilen Datça Ilıcası[53] ve aynı zamanda günümüzde İtalya sınırları içinde yer alan Sumbruvium, Cutuliae, Albula ve Teanum Sidicinum ılıcaları da örnek gösterilebilir.[54] Plinius, Cutuliae da bulunan soğuk suyu "*gelidissimae"* olarak tanımlamıştır.[55] Soğuk kaynakların şap ve demir ile kullanılması gerektiği de tavsiye edilmiştir.[56]

Sıcak su kaynaklarında bulunan minerallerin de önemi vardır. Az sayıda Antik Çağ yazarı metinlerinde termal-mineral kaynakların tüm çeşitlerini ifade etmiştir. Tıbbi yazarlar arasında sadece Caelius Arelianus ve Galenos, olası kaynak çeşitleri ve bunların varyasyonlarına düzenli olarak atıfta bulunmuştur. Plinius, Seneca ve Vitruvius birbirinden farklı özelliklere sahip kaynakların olduğundan bahsetmektedir. Plinius ve Vitruvius ayrıca birçok sıcak su kaynağını içerdiği minerallere göre sınıflandırmıştır. Ilıcalardaki yedi tip sıcak su kaynakları suyla ilgilenen yazarların dikkatini çekmiştir.

Yazarların açıklamalarındaki değişikliklerden, ılıcalardaki termal-mineral suların sınıflandırılmasının sistematik olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum en az iki nedenden dolayı olmuş olabilir. Birincisi, kaynakları analiz etmenin o dönemin teknolojisi ve şartları doğrultusunda zor olmasıdır. 17. ve 18. yüzyılda da Roma Dönemi'nde olduğu gibi ılıcalardaki suların analizinde karşılaşılan pek çok zorluk bulunmaktaydı.[57] Bu yüzden sınıflandırmanın çoğu yüzeysel gözlemlere dayanılarak yapılmaktaydı. Bunlar koku, tat, görünüm ve mineral biriktirme kalıntılarıydı. Bu tür sınıflandırma yöntemlerinden dolayı mevcut sıcak su kaynaklarının türleri hakkında birçok farklı tanımın neden bu kadar fazla olduğunu bize açıklamaktadır. Suda çözünen mineralleri tanımlama sorunu, suyun kimyasal içeriğindeki ince değişimlerin ayırt edilebilmesini sınırlamıştır. Romalılar sudaki mineralleri belli ölçüde ayırt edebilseler de onları sınıflandırabilmek için gerekli olan minerolojik bilgi birikimine

[53] Datça Ilıcası'nın soğuk olarak kullanılan ılıcalar ile aynı sınıfta incelenmesi, daha önceden sıcak olarak aktığına dair herhangi bir epigrafik buluntu ve yazılı kaynak bulunamadığı için dâhil edilmiştir.
[54] Celsus, 4.12.7; Strabon, 5.3.1- 5.3.11; Plinius, Natural History, 31.5; Suetonius, Vespasian 24; Vitruvius 8.3 2- 8.3 5; Caelius Aurelianus, On Acute Diseases and On Chronic Diseases, 2.1.48.
[55] Plinius, Natural History, 31.6.
[56] Caelius Aurelianus, On Acute Diseases and On Chronic Diseases 4.1.1.
[57] N., Coley, "Core with Care", *Medical History* 23, 1979, s. 191-214; "Physicians and the chemical analyis of mineral waters in eighteenth-century England", *Medical History* 26, 1982, s. 123-144.

ve sistemine sahip değillerdi.[58] Termal-mineral suların sınıflandırılmasının sistematik olmamasının ikinci nedeni ise bir ılıcada birden fazla sıcak su kaynağının kullanılmış olması olabilir. Nitekim Baiae gibi ılıcaların en az iki kaynaktan beslendiği tespit edilmiştir. Bir ılıca çok çeşitli hastalıklar, rahatsızlıklar ve su debisini yüksek tutma amacıyla birçok kaynaktan yararlanabilir.

2.3.1. Kükürtlü Sıcak Su Kaynakları

En sık rastlanan sıcak su kaynakları kükürtlüdür. Latince'de kükürt; "*sulfur, sulphur veya sulpur* olarak kullanılmıştır. Su ile birlikte kükürtü tanımlamak için; *sulfuratus*, *sulfureus* veya *sulfurosus* kelimeleri kullanılmıştır. Galenos, Yunanca *"θειώδης"* terimini kullanmıştır.

2.3.2. Nitratlı Sıcak Su Kaynakları

Başka bir doğal sıcak su tipi nitratlı (*aquae nitrosae* veya *νιτρώδης*) kaynaklardır. Bu sıcak su kaynak türünü tanımlamak için kullanılan Latince kelimenin birçok çevirisinden (nitrum, nitrat, nitre, soda, alkalin), gerçekte ne tür kaynakların tanımlandığı konusunda belirsizlik olduğu anlaşılmaktadır. Galenos, termal mineralli suları tartışırken sıklıkla nitratlı kaynaklarına atıfta bulunur.[59] Caelius Aurelianus İtalya, Ischia'da adada bulunan Aenaria Ilıcası'nın suyunun nitratlı (*quaitatem nitri*) olduğunu düşünmektedir.[60] Bunun dışında Vitruvius ve Plinius'da nitratlı (*aquae nitrosae)* kaynaklara atıfta bulunmuştur.[61]

2.3.3. Şaplı Sıcak Su Kaynakları

Kükürt ve nitratlı olarak nitelendirilen kaynaklar dışında *potasyum alüminyum sülfat (şap)* içerikli kaynaklar da antik metinlerde geçmektedir. Galenos, Caelius

---

[58] Antik Çağ'da mineraloji ile ilgili bilgi için bkz., J.F.,Healy, *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman Wolrd,* London, 1987; "Mineralogy and Metals", *Roger French and Frank Greenaway, ed. Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder his Sources and Influence,* London, 1986, s.111-146.

[59] Galen, *De Simp. Med*., Karl Gottob Kühn, XI. 387, 392, 393; *De Tremore,* Karl Gottob Kühn, VII. 600-601; *Hipp. Aph.* Karl Gottob Kühn, XVII. 2.657; *Hipp. Epid.,* Karl Gottob Kühn, XVII. 2.155.

[60] Caelius, Aurelianus, On Acute Diseases and On Chronic Diseases, 1.5.169; 5.4.77.

[61] Plinius, *Natural History*, 31.2; Vitruvius, 8.3.5.

Aurelianus, Vitruvius, Plinius ve Seneca metinlerinde şaptan (*στυπτηριώδης – alumen)* bahsetmektedir.[62]

2.3.4. Katranlı Sıcak Su Kaynakları

Tedavi amaçlı kullanılan bir başka kaynak türü ise katranlı sıcak su kaynaklarıdır. İçerisinde katran içeren kaynaklar "*bituminatae veya άσφαλτώδης"* olarak adlandırılmıştır. Galenos bu katranlı suların özelliklerine ve nasıl uygulanması gerektiğini detaylıca ele almıştır.[63]

2.3.5. Asitli Sıcak Su Kaynakları

Roma Dönemi yazarları "*acidus veya όξύ* " sıfatıyla tanımladığı sıcak su kaynaklarının da iyileştirici etkisinden bahsetmektedir. Vitruvius İtalya'da bulunan Velia ve Taenum Ilıca'larının kaynaklarını asitli olarak tanımlamıştır.[64] Plinius Taenum'daki sıcak su kaynağından "*acidula"* olarak bahsetmektedir.[65] Asitli doğal sıcak su tanımına bu örneklerin dışında Pausanias'da bahsetmiştir.[66]

2.3.6. Demir İçeren Sıcak Su Kaynakları

Roma Dönemi'nde bilinen diğer bir sıcak su kaynağı türü demir içerikli sulardır. Yazılı eserlerde nadir de olsa bahsedilen demir içerikli kaynaklar "*ferrugineae veya ferratae"* sıfatlarıyla tanımlanmıştır. Romalı hekim Scribonius Largus demir içerikli kaynakların yararlarından bahsetmiştir.[67] Roma Dönemi'nde demir içerikli suların iyileştirici etkisinin bilindiğini Seneca'dan öğrenmekteyiz.[68]

---

[62] Caelius Aurelianus, Aenaria'da ki ılıcanın suyunun Plinius ve Vitruvius'un aksine nitratlı değil şaplı olduğunu söylemektedir; Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases*, 4.1.1.-5.4.77; Galen, *De San. Tue*., Karl Gottob Kühn, VI. 600-601; *De Meth. Med.,* Karl Gottob Kühn, X. 535, 536; , *De Simp. Med*., Karl Gottob Kühn, XI. 393; *Hipp. Epid.,* Karl Gottob Kühn, XVII. 2.155; Vitruvius, 8.3.4; Seneca, QNat. 3.2.1; Plinius, *Natural History,* 31.32.

[63] Galen, , *De San. Tue*., Karl Gottob Kühn, VI. 423; *De Simp. Med*., Karl Gottob Kühn, XI. 387, 392-393; De Trem. Karl Gottob Kühn, VII. 600-601; *De Meth. Med.,* Karl Gottob Kühn, X. 535-536; *Hipp. Aph.* Karl Gottob Kühn, XVII. 2.657; *Hipp. Epid.,* Karl Gottob Kühn, XVII. 2.155.

[64] Vitruvius, 8.3.17-18.

[65] Plinius, *Natural History,* 31.2, 31.5.

[66] Pausanias 4.35.12.

[67] Scribonius Largus, 146.

[68] Seneca, 3.2.1.

2.3.7. Tuz İçeren Sıcak Su Kaynakları

Doğal tuz çözeltisini içeriğinde barındıran kaynaklar, Roma Dönemi'nde tedavi amaçlı kullanılmıştır. Plinius, Baiae Ilıcası'nda *"tuzlu-salsae"* kaynağının var olduğundan bahsetmektedir. Plinius bazen tek bir kaynaktan akan suyun asitle karışarak tuz ve asidin aynı anda akabileceğine değinmiştir.[69] Galenos bu kaynak sularından "ἁλς" olarak bahseder ve faydaları olan sular sınıfına dahil eder.[70]

2.4. Roma Dönemi Yazılı Kaynaklarında Soğuk ve Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri

2.4.1. Soğuk Su Kaynakları

Bir kaynak suyunun iyileştirici etkisinin günümüzde modern bilimsel yöntemlerle sağaltım metotları tespit edilebilmektedir. Fakat Antik Çağ'da bu durum o zamanın bilimsel birikimleri ve tespit edilen diğer etkenler vasıtasıyla gerçekleşmekteydi. Günümüzde ılıca veya kaplıca olarak tanımlanan tedavi merkezleri genellikle sıcak su kaynaklarının kullanıldığı yapılarla bütünleşmiştir. Bu durum tedavi amacıyla kullanılan doğal kaynakların sıcak olması düşüncesini beraberinde getirmiştir. Nitekim Türkçe'de ılıca ve kaplıca isminin kökeni, bir sıcaklık terimi olan "ılık" kelimesinden türemiştir.

Günümüzde ılıca yapılarında kullanılan doğal kaynak suyunun sıcak ve içinde çözünmüş minerallerin olması tedavi edici ana unsur olarak görülmektedir. Fakat Antik Çağ yazarlarının belirttiği gibi ve arkeolojik bulgulardan da yola çıkarak, mineralli suların sadece sıcak değil soğuk olarak da bir yapıyla beraber sağaltım amaçlı kullanıldığını ve yapının ılıca olarak tanımlanabileceğini bize göstermektedir. Bu bağlamda ılıca yapılarının sadece sıcak su ile değil sağaltım amaçlı mineralli soğuk suyun da kullanımını amaçladığını söyleyebiliriz.

Roma yazılı kaynaklarında sık sık tedavi amaçlı soğuk su kaynaklarının kullanılması tavsiye edilmiştir. Yunanlı botanikçi ve aynı zamanda Roma İmparatoru

---

[69] Plinius, *Natural History,* 31.2.
[70] Galen, *De Simp. Med*., Karl Gottob Kühn, XI. 393; *Hipp. Epid.,* Karl Gottob Kühn, XVII. 2.155.

Augustus'un hekimi olan Antonius Musa bilinen en önemli soğuk su ile tedavi reçetesini Augustus için yazmıştır. Suetonius, Antonius Musa'nın Augustus'a yazdığı reçete ile karaciğerinin iyileştiğini yazmıştır.[71] Fakat Augustus'un iyileşmesi doğal mineraller içeren veya doğrudan bir su kaynağından olmadığını unutmamak gerekir. Daha çok soğuk su banyosu ile bu tedavi tamamlanmıştır. Belki de bu tedavinin başarısı doğal kaynakların ünlenmesine sebep olmuş olabilir.

Soğuk su kaynaklarının genel olarak insan sağlığına yararlı olduğu düşünülmektedir. Strabon soğuk su kaynaklarının içilerek ve yıkanılarak çeşitli hastalıklara iyi geleceğini düşünmektedir.[72] Celsus tıbbi bir yazar olarak soğuk suların tedavide kullanılması gerektiğini savunmaktadır. Özellikle mide rahatsızlıklarında soğuk su ile tedaviyi önermektedir.[73] Yaşlı Plinius soğuk kaynak sularının mide rahatsızlıklarına, sinirlere ve tüm vücuda faydalı olduğundan bahsetmektedir. Plinius aynı zamanda soğuk kaynak suyunun böbrek taşlarına da iyi geldiğini söylemektedir.[74] Caelius Aurelianus, sıcak ve soğuk su kaynaklarının beraber kullanımı ile eklem iltihabı veya yangısının tedavi edilebileceğini söylemektedir.[75] Galenos soğuk kaynak sularının tedavi için kullanımı konusunda oldukça dikkatliydi ve bazı hastalıklarda tavsiyede bulunmamıştır.[76]

Soğuk kaynak suyu ile tedavi iyileştirici etkiler sergilerken kimi zaman iyileştirici etkisinin dışında daha kötü sonuçlara da sebep olabilmektedir. Asıl adı Titus Flavius Vespasianus olan Roma İmparatoru Caesar Vespasianus Augustus'un küçük bir hastalığını hafifletmeye çalışırken soğuk suyu çok fazla kullanarak bağırsaklarına zarar verdiği ve bu sebeple öldüğü söylenmektedir.[77]

2.4.2. Sıcak Su Kaynakları

Sıcak su kaynaklarının kullanımı ile birçok hastalığın veya belirtinin tedavi edilebildiği Roma Dönemi'nde bilinmektedir. Marcus Torentius Varro ılıcalardaki

[71] Suetonius, Augustus, 81.1.
[72] Strabon, 5.3.1, 11.
[73] Celsus, 1.1.2.
[74] Plinius, *Natural History,* 31.5-6.
[75] Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases,* 5.2.40.
[76] Galen, *De Caus. Morb.*, Karl Gottob Kühn, VII. 18.
[77] Suetonius, *Vespasian* 24.

sıcak su kaynaklarının birçok hastalığı tedavi edebildiğini ve hafifletebildiğini detay vermeden söylemektedir.[78]

Ilıcalar sinirlere, safra taşlarına, göz yorgunluğu gibi birçok hastalıklarla ilişkilendirilmiş olsa da bu tür hastalıklar için hangi bölgedeki ılıcaların kullanılması gerektiği önemlidir. Plinius ılıca sularını ılık anlamına gelen "*egelidea"* sular olarak tanımlamıştır.[79] Caelius Aurelianus doğal sıcak suları eklem iltihabı veya felç için tedavi sağlayabilecek sular olarak tanımlamıştır.[80]

Metinler genellikle bir hastalığın etkisini hafifletmek için hangi kaynak türünün en iyi yararı sağladığı konusunda fikir vermektedir. Fakat, doğal kaynakların faydalı yönünün gerçek doğasını yansıtmayan birçok genelleme de mevcuttur. Bunların çoğu Caelius Aurelianus ile Soranus'un çevirilerinde bulunur. Caelius Aurelianus, diş ağrısı, karaciğer ve dalak hastalıkları, epilepsi, sarılık, yetersiz beslenme, zayıf vücut hali, ödem ve sindirim bozuklukları için *"usus aquarum naturalium"* tedavi biçimini önermektedir.[81]

Caelius Aurelianus'un sıcak su kaynaklarının faydaları hakkında geniş bir bilgi birikimi olduğu için bu konuda oldukça fazla detay ve ne tür suların hangi hastalıklara iyi geldiğini belirtmiştir.

2.4.2.1. Kükürtlü Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri

Kükürtlü sular en çok iyileştirici özelliğe sahip olan sıcak su kaynakları arasındadır. Bu kısmen kükürdün keskin ve ayırt edilebilir kokusundan dolayıdır. Bu sebeple antik dünyadaki gizemler ve tanrılarla güçlü ilişkileri olan bir madde olarak tanımlanmasına sebep olmuştur.[82]

---

[78] Varro, *De Lingua Latina*, 9.69.

[79] Plinius bu terimi Albula Ilıcası için kullanmıştır. Albula'daki sular genellikle soğuk olarak bilinse de Plinius tedavi edici özelliği olan ılık sular olarak tanımlamıştır. Pilny, *Natural History,* 31.6.

[80] Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases,* 5.2.40; 2.1.48.

[81] Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases,* 1.4.1 11-112; 2.4.78; 3.5.45; 3.5.74; 3.6.89; 3.7.93-94; 3.8.1 17; 4.3.76.

[82] Kükürdün, Işık ile bağlantısı: Lucretius, *De Rerum Natura,* 6.2. 19-222; Dionysos ritüelleri ile bağlantısı: Titus Livius, 39.13.12; arınma ile bağlantısı: Ovidius, *Metamorphoses,* 7.261.

Kükürtlü kaynak sularının genellikle kasları canlandıran özelliği en belirgin iyileştirici etkisi olarak kabul edilmiştir.[83] Temizleyici etken olarak kükürt cilt üzerinde meydana gelen yaraları ve tahripleri tedavi etmek için etkilidir.[84] Kükürdün kemiklere fayda sağladığına dair bir inanç da vardır; bunlar kırık kemiklerin iyileştirilmesi ve dişlerin güçlendirilmesidir.[85] Doğrudan kükürtlü sıcak su kaynaklarına atıfta bulunmayan Celsus, kükürdün iyileştirici etkisi için suya eklenerek hastanın kafasına dökülmesiyle spazmları durdurmak için hastanın hapşırmasının sağlanması gerektiğini belirtmiştir.[86] Caelius Aurelianus kolon hastalıklarının tedavisinde kullanılması için kükürtlü sıcak su kaynaklarının kullanılmasını önermektedir.[87]

2.4.2.2. Şaplı Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri

Şap içeren doğal kaynak suları nitekim kükürtlü kaynaklarda olduğu gibi birden fazla hastalık için tavsiye edilmiş ve tedavi edici özelliklerinden yararlanılmıştır. Bu tür tavsiyeler kükürtlü kaynaklara göre daha az olsa da her bir ılıcanın kaynağının kesin iyileştirici özelliklere sahip olduğu düşünülmektedir.

Mesane hastalıkları için Caelius Aurelianus şaplı sular ile tedaviyi önermekte ve herhangi bir deri hastalığına maruz kalmış veya cüzzamlı hastalar için de bu suların buharının deriye teması ile tedavi edilmesi gerektiğinden bahsetmektedir.[88] Vitruvius ise felç ve felç belirtileri gösteren hastalar için şaplı suların kullanımını önermektedir.[89]

2.4.2.3. Bazik, Asidik ve Katran İçerikli Sıcak Su Kaynaklarının İyileştirici Etkileri

Caelius Aurelianus bazik içerikli kaynakların kokusu ve buharının daha az olmasından dolayı beyine daha az zarar verebileceğini düşünerek mani ve benzeri

[83] Horace, *Epistles,* 1.15; Vitruvius, 8.3.4.
[84] Pilnius, *Natural History, 18.29.114.*
[85] Plinius, *Epistularum, 8.20.*
[86] Celsus, 4.3.3.
[87] Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases, 4.7.104.*
[88] Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases, 4.1.1.; 5.4.77.*
[89] Vitruvius, 8.3.4.

hastalıklarda kullanılmasını önermektedir.[90] Vitruvius ise bu kaynakların tümörleri iyileştirebileceğini savunmaktır.[91] Katran içerikli sıcak su kaynakları iç hastalıklarının tedavisi için etkili görülmekteydi.[92] Asidik kaynaklar ise mesanedeki taşların atılması için etkili bir tedavi yöntemiydi.[93]

Birçok Roma Dönemi yazarı ılıcalardaki sıcak su kaynaklarının iyileştirici etkisine inanmaktaydı. Bu yazarlar ılıcalardaki suların iyileştirici etkilerini çoğu zaman uygulamada farklılıklar ile anlatmaktadır. Yine yazılı metinlere göre aynı tip veya aynı kaynaktan birçok hastalığın tedavi edilebileceğine inanılmaktadır. Belirgin tedavi edici özelliklere sahip sıcak su kaynaklarında tedavi edilen hastalıklar yıllar geçtikçe aynı tür hastalığa sahip olan insanlara önerilmeye devam edilmiştir. Bu tür yazılı kaynaklarda dikkate alınması gereken diğer bir husus ise tıbbi tecrübesi ve eğitimi olanlar ile insan sağlığı konusunda tecrübesi olmayanların verdikleri bilgilerin değişkenlik göstermesi durumudur.

[90] Caelius Aurelianus, *On Acute Diseases and On Chronic Diseases, 1.5.169.*
[91] Vitruvius, 8.3.5.
[92] Pilny, *Natural History, 31.32.;* Vitruvius, 8.3.4.
[93] Pilny, *Natural History, 31.5.;* Vitruvius, 8.3.17-18.

3. ILICALARIN MİMARİSİ VE ARKEOLOJİSİ

Bu bölüm, ılıcanın mimari tasarımına ve bütünleşik yapıların bileşenlerine odaklanmaktadır. Sıcak su kaynaklarının kullanıldığı ılıca mimarilerinin gelişimini ve işlevini eksiksiz olarak anlayabilmek için arkeolojik kalıntıların detaylı bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Hamam mimarisinin gelişimi ve işlevi hakkında çok fazla çalışma yapılmasına karşın, ılıcaların mimarisinin hamam ile ilgili benzerliklerinin haricinde çok az araştırma yapılmıştır. Hamam ile ılıca mimarisini birbirinden ayırmak mimari özelliklerinin birçok yönü üst üste bindiği için zorlaşmaktadır. Hamamların tedavi edici özelliklerinin olması ılıcalar ile hamamlar arasındaki farkı anlamayı zorlaştırmaktadır.

Tüm bu hamam ve ılıca arasındaki benzerliklere rağmen ılıcaların önemli özelliklerini tanımlayarak işlevini netleştirmek mümkündür. Aynı zamanda ılıcalar ve hamamlar arasındaki ayrımı yapmak da mümkündür.

Bir hamamı ılıca olarak tanımlamak için en önemli etken mineralli sıcak su kaynaklarının varlığıdır. Bazı ılıca ve hamam yapı kalıntıları tamamen çevresinde yer alan sıcak su kaynaklarına dayanılarak tanımlanmıştır. Bu tip tanımlanan ılıcalara örnek olarak İtalya'da yer alan Chianciano Terme, San Calogero ve Agnano örnek olarak gösterilebilir. İtalya dışında Tunus'ta yer alan Djebel Oust arkeolojik sit alanında hamam yapısı olarak tespit edilen mimari kalıntılar çevresindeki yakın konumlu sıcak su kaynağından dolayı ılıca olarak tanımlanmıştır.[94]

3.1. Ilıcaların Mimari Özellikleri

Neredeyse bilinen tüm ılıcalarda, içi doğal sıcak su ile dolu olan bir havuz mevcuttur. Yegül, merkezinde havuz olan bu mekânları ılıcaların özelliği olarak tanımlamıştır.[95] Bir ılıcanın en karakteristik mimari özelliğinden biri olan bu havuzlar doğal sıcak suyun kullanımı için en uygun yerlerdir. Bu tipteki merkezi veya normal

[94]M., Fendri, "Djebel Oust" *EAA,* Rome, 1970, s.283-286; M., Fendri, "Evolution chronologique et stylistique d'un ensemble de mosaiques dans une station termale à Djebel Oust (Tunisie)". *La mosaique gréco-romaine, Colloques internationaux CNRS,* Paris,1965, s.157-173.
[95] Yegül, 1992: 110, 111.

havuzların boyutları ve şekilleri değişkenlik göstermekle birlikte genellikle dikdörtgendir. Normal hamam yapılarında kullanılan havuzlar ile birebir örtüşen bu havuzların, ılıcalara özgü birtakım işlevleri yerine getiren özellikleri bulunmaktadır. Kaynakların özelliği tam olarak bilinmese de bir ılıcanın işlevi için çok önemlidir. Bunlardan en önemlisi doğal sıcak suların kullanımı için inşa edilen çeşitli yapı topluluklarıdır. Bu yapı topluluklarında birçok farklı tipte havuz ve küvet gözlemlenmektedir. Bir ılıcanın tasarımı ile ilgili diğer bir etken ise, bölgedeki sıcak su kaynaklarıdır. Bulunduğu arazinin yapısı ve kaynaklardaki farklılıklar ılıcaların tasarımında büyük bir rol oynamıştır. Ancak tüm ılıcalar doğal sıcak suların sağladığı kürün kullanılabilirliğini en üst düzeye çıkarmayı amaçlamıştır. Genel olarak tedavi etme amacı çerçevesinde, farklı gelişim evreleri ortaya çıkabilir. Bu bağlamda Yegül ılıcaların mimari özelliklerinin üç farklı tipte inşa edildiğini söylemektedir: 1. tip olarak bir kaynak tarafından beslenen mimari özellikleri basit bir havuzu olanlar, 2. tip olarak merkezde büyük bir havuz bölümü olan daha ayrıntılı bir şekilde inşa edilmiş yapı toplulukları olanlar, 3. tip ise hem sıcak su kaynaklarını kullanan hem de yapay olarak ısıtılmış bölümleri olan bütünleşmiş binalardır.[96] Allianoi'da yapılan kazılar ışığında elde edilen bulgular birçok hamam bölümlerine sahip olmasının yanında hypocaustlu mekânlar tespit edildiği için bütünleşik bir yapıya sahiptir.[97] Bununla birlikte, genel olarak bu yapılar için tipolojik bir analizin oluşturulması zordur. Çünkü mimari düzen tedavi etme amaçlı gelişimlere ve gereksinimlere uygun olduğundan dolayı belirli bir mimari kalıba bağlı kalmaksızın çok çeşitli tasarımlara sahiptir. Bu ihtiyaçlar temel olarak kontrol edilemeyen mineralli sıcak su kaynaklarından gelmektedir. Grenier, ılıcaların bölümlerinin plan üzerine yerleştirilmesinin düzensiz olduğunu söylemekle birlikte mimarın suyun sıcaklığını kontrol altında tutamamasından dolayı her havuz ve çoklu küvetler için eşit ısı dağılımını kontrol edemediğinden bahsetmektedir.[98] Grenier'in ılıcaların bölümlerinin plan üzerinde düzensiz inşa edilmesi görüşüne genelleme yapabilmek için Roma Dönemi'nde farklı

[96] Yegül, bir sitenin her aşamada ilerleyebileceği gibi belirli bir gelişim aşamasında da kalabileceğini söylemektedir. Fakat bu aşamalar ılıcaların belirgin tipolojisi olarak algılanmamalıdır. Bkz. Yegül, 1992: s. 110-111.

[97] Ahmet, Yaraş, "2000 Yılı Allianoi Kazısı". *23. Kazı sonuçları Toplantısı,* Ayrıbasım, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2002, s.467.

[98] A., Grenier, *Manuel d'archéologie gallo-romaine. Quatriéme partie,* Paris, 1960, s.469.

bölgelerde inşa edilmiş ılıcaları karşılaştırmak gerekmektedir. İtalya, Roma'da bulunan Civitavecchia, İzmir, Bergama'da bulunan Allianoi ve İspanya, Lugo'da bulunan ılıcaların planları incelendiğinde, her biri kendi içinde düzensiz bir plan gelişimi gösterirken aynı zamanda birbirleriyle karşılaştırıldığı zaman da tamamen tutarsız bir yapıya sahip oldukları gözlemlenmektedir (Res. 1).[99]

3.2. Ilıcaların İnşa Edileceği Yerin Seçimi

Ilıcaların işletilebilmesi için bol su ile beslenmesi kritik bir gereksinimdir. İyileştirici etkisi olan bir ılıcanın yeri, ilk olarak sıcak su kaynaklarının varlığına bağlıdır. Diğer bir etken ise, sitenin genel olarak sağlığa etki eden ve iyileştirici etkisinin olmasıdır. Şifa veren kaynakların ün salması veya bilinmesi ılıcaların ve çevresinde kamusal yapı topluluklarının inşa edilmesine neden olduğunu söylemek yanlış olmaz. Nitekim Vitruvius şu sözleriyle bunu desteklemektedir: *"Son olarak, örneğin tüm kutsal alanları, özellikle çok sayıda hastayı şifalı güçleriyle iyileştirdikleri varsayılan Asklepios ve Sağlık tanrılarına ufak tapınakların yapılabileceği yerleri uygun kaynak suları bulunan sağlıklı yöreler arasından seçersek, uygunluk doğal nedenlere dayanacaktır. Çünkü sağlıksız bir çevreden gelen hastalıklı vücutlar, sağlıklı bir yerin şifa veren memba suları ile yıkandıklarında hastalıklarından daha çabuk arınacaklarıdır".*[100]

Birçok ılıca, uygun koşullara ve muhteşem manzaralara sahip bir çevrede bulunmaktadır. En popüler yer seçimlerinden biri de su manzarasına sahip alanlar gibi gözükmektedir. Suyun manzara dışında serinletici etkisi de dikkate alınmış olmalıdır. Deniz veya göle kıyısından çıkan doğal sıcak suların kullanılması için inşa edilen ılıcalar genellikle suya doğru bakacak biçimde konuşlandırılmıştır. Datça Ilıcası'nın restore edilen eski yapısının deniz manzarasına sahip olduğunu gözlemlemekteyiz. Yine Sultaniye Ilıcası'nın konumu Köyceğiz Gölü'nün kıyısında olmasından dolayı

[99] Jens, Koehler, "Termalismo antico e tardoantico a Civitavecchia in Bains curatifs et bains hygiéniques en Italie de l'Antiqité au Moyen Âge*", Collection de l'École Française de Rome 383*, 2007, fig.2; S.G., Soutello, "El Original Sistema Romano De Captación Y Distrıbución De Las Aguas Mineromedicinales En El Balneario De Lugo: Nuevos Datos", *LVCENTVM* XXXIII, Alicante, 2014, s. 193, fig. 2; Yaraş, A., "Antik Sağlık Merkezi Allianoi ve Hastanesi", Uluslararası Bergama Sempozyumu, Bergama, 2011, fig.1.

[100] Vitruvius, 1.2.7.

göl manzarasına doğru bakan bir yapılaşma geçirdiğini göstermektedir. İtalya'da Baiae Ilıcası deniz manzarasına ve seyrine sahip bir mimarisi ile dikkat çekmektedir.

Deniz veya göl manzarası dışında ılıcaların kaynağa yakın bir konumda konuşlandırılması suyun ısısını düşürmemek için önemli bir etkendir. Ilıcanın çıktığı bölgenin bir veya birkaç kaynaktan beslenmesi doğrultusunda bu kaynakların da verimli kullanılması ve aynı zamanda bulunduğu bölgenin manzara açısından daha elverişli bir yerine konuşlandırılması Allianoi'da gözlemlenebilmektedir.

Su veya doğa manzarasının olmadığı çok sayıda ılıca mevcuttur. Bu tür ılıcalar doğal sıcak suyun çıktığı yere bağlı kalınarak yapılmış olmalıdır. Bu tür yapılar genellikle manzara düşünülmeksizin kaynağın daha verimli olarak kullanılması temel alınarak yapılmış olmalıdır. Bu tür ılıcalara, İtalya'da alçak tepelerin altına kurulan Aqua Caeretanae Ilıcası ve Albulae Ilıcası gibi örnekler gösterilebilir.

3.3. Sıcak Su Kaynaklarının Ilıcalara İletimi

Bir ılıcayı geliştirmenin temel şartlarından biri, sıcak suya sahip kaynakları kullanma ve kontrol edebilme yöntemidir. Sıcak suyun kullanımını iki tipe ayırabiliriz. İlk olarak doğrudan kaynağın üzerine bir yapı yerleştirilerek yapılan ılıcalardır. Bu tip sıcak su kullanımında bazen kaynağın çıktığı kaya yontularak veya çevresi düzeltilerek bir havuz oluşturulup, kaynağın doğrudan kullanılması sağlanır. Celsus, Baiae ile ilgili anlatımında "doğrudan buhardan faydalanma" olarak bahsetmektedir.[101] Birinci tip olarak adlandırdığımız suyun kullanımı ve iletimi Celsus'un anlatımına da uyduğu söylenebilir.

İkinci tip ise doğal sıcak suyun kaynaktan ılıcaya açık, kapalı borular veya taşıma sistemleriyle ulaştırıldığı yöntemdir. Kaynağın çıktığı alanda kullanılmasının pratik olmadığı durumlarda bu yöntem uygulanmış olmalıdır. Bu yöntem yazılı kaynaklardan ve arkeolojik buluntulardan bilinmektedir.[102] Doğal sıcak suyun taşıdığı mineraller aktığı ve kullanıldığı yüzeylerde oldukça kalın ve hızlı bir şekilde biriken

[101] Celsus, 2.17.1.
[102] İmparator Nero Baiae'nin tüm sularını tek bir havuzda toplama fikri ve Albula'dan Domus Aureya'ya akan suya sahip olmak istemesi, doğal sıcak suları taşıma açısından önemli bir belgedir. Suetonius, Nero 31.2-3.

kalkerlere sebebiyet vermektedir. Bu sebeple kanallar ile taşınan sıcak su künklerin ve kanalların içinde bıraktığı kalkerlerden tespit edilebilir. Doğal sıcak suyun kaynaktan ılıcaya getirilmesi için üç farklı yöntem uygulanmıştır. İlk yöntem pişmiş toprak su borularıdır, ikinci yöntem kurşun borular, üçüncü yöntem ise taş kanallardır.[103] Kurşun boruların doğal sıcak suyun taşınması için daha uygun bir yapıya sahip olduğu düşünülmektedir.[104]

[103] Suların taşınması ile ilgili yöntemler hakkında Vitruvius genel bilgiler vermiştir. Vitruvius, 8.6.

[104] Kurşun boruların hamamlarda yaygın olarak kullanıldığı bilinse de özellikle doğal sıcak suların taşınmasında verimli bir yönü vardır. Belki de suyun sıcaklığına dayanabilen ve en kullanışlı bir şekilde iletimi sağladığı düşünülmekteydi. Kurşun boruların sıcak su iletimiyle ilgili bkz., A. T., Hodge, *Roman Aqueducts and Water Suppl,* Londra, 1991, s.113, 117, 154.

4. KARİA BÖLGESİ ANTİK ÇAĞ ILICALARI

Karia, M.Ö. 2. binden itibaren yazılı kaynaklardan bilinmekte ve ilk olarak Hitit yazılı kaynaklarında karşımıza çıkmaktadır.[105] M.Ö. 547 yılında Lidyalıların Akhamenid Kralı Kyros'a yenilmesinden sonra Karialılar Kyros'un egemenliği altına girmiş ve Pers donanmasında hizmet etmişlerdir.[106] Atina'nın Persleri geri püskürtmesinden sonra, adaların ve kıyı kentlerinin güvenliği için kurulan Delos Deniz Birliği'ne katılan Karialılar, M.Ö. 5.yy.'da İonialıların Perslere karşı başlattığı ayaklanmaya katılmışlardır.[107] Delos Deniz Birliği'nin zayıflaması ve Atina'nın güç kaybetmesiyle Persler Karia Bölgesi'nin egemenliğini tekrardan ele geçirmiştir. İskender, M.Ö. 334 yılında Anadolu'da Pers egemenliğini sonlandırmak için Ilion kentine gelerek Küçük Asya'nın kuzey batısından seferini başlatmıştır. Güney'e doğru hareket eden İskender, Miletos'u aldıktan sonra Halikarnassos'ta toplanan kalabalık bir Pers ordusunun olduğu haberini alarak harekete geçmiş ve Karia Bölgesi'ni egemenliği altına almıştır.[108] Anadolu'da birliği sağlamak için gelen Roma ordusu, Batı Anadolu'da hüküm süren Seleukoslara karşı zafer kazanmış ve M.Ö. 188 yılında Apamei Antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşmada, Karia Bölgesi Rodos'a bağlanmış olsa da yaklaşık 20 yıl sonra Karialılar yeniden ayaklanma çıkartmış ve neticesinde Roma tarafından özgürlükleri tekrar verilmiştir.[109]

M.Ö. 133'de Roma, Pergamon Krallığı'nın topraklarına hükmetmeye başlamasıyla Asya Eyaleti kurulmuş ve Karia Asya Eyaleti'ne bağlamıştır.[110] Sonraki dönemlerde Got akınları bölgede istikrarsızlığa neden olmuş ve M.S. 3.yy.'ın ortalarında İmparator Diokletian, Karia Bölgesi'ni ayrı eyalet olarak ayırmış, merkezini ise Aphrodisias yapmıştır[111].

---

[105] Alp, Hitit yazılı kaynaklarında "Karkisa, Karkiya" diye adlandırılan bölgenin Karia olması gerektiğini söylemektedir: Sedat, Alp, *Hitit Çağında Anadolu,* TÜBITAK Popüler Bilim Kitapları 140, İstanbul, 2001, s. 34.
[106] Gös. yer.
[107] Oğuz, Tekin, *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş,* İletişim Yay., İstanbul, 2012, s. 104-105.
[108] Tekin, 2012: s.126-130.
[109] Anneliese, Peschlow-Bindokat, *Latmos'ta Bir Karia Kenti: Herakleia Şehir ve Çevresi,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2006, s.24.
[110] Gös. yer.
[111] Gös. yer.

Karia Bölgesi, Antik Çağ'da kuzeyinde İonia ve Lydia, doğu ve güneyinde ise Phrygia ve Lykia bölgeleri ile çevrelenmiştir. Karia Bölgesi'nin sınırları Antik Çağ yazarlarının anlatımlarında ve savaş dönemlerinde sürekli olarak değişiklik gösterirken modern tarihçiler de farklı şekillerde yorumlamışlardır (Harita 4). Karia Bölgesi'nin Lydia ile olan kuzey sınırı birçok Antik Çağ ve modern kaynaklarda Meandros Nehri olarak kabul edilir.[112] Fakat Messogis Dağı'nın da bu sınırı oluşturduğu yönünde kanı vardır.[113] İonia ile olan sınır erken dönemlerden itibaren, Latmos (Bafa) körfezinin kuzeyinden geçen Ortaklar ve Söke boyunca uzanan hat olduğu tahmin edilmektedir.[114] Doğu sınırını oluşturan hat, kuzeyden güneye doğru sırasıyla; Aphrodisias, Herakleia Salbakes, Apollonia Salbakes, ve Kidrama olarak sıralanmaktadır.[115] Bölgenin Lykia ile olan güney sınırı yazarlar tarafından farklı bir anlatımla dizelere aktarılmıştır. Akşit, Karia Lykia sınırını Diadola kentinin oluşturduğunu söylemektedir.[116] Livius, Telmessos Körfezi'nin Karia ve Lykia Bölgesi tarafından paylaşıldığından bahsetmektedir.[117] Ptolemaios, sınırı Kaunos ve Kalinda kentlerinin arasında Indos Irmağı tarafından çizildiğini söylemektedir.[118] Arkwright, M.Ö. 4.yy.'da iki bölge arasındaki sınırda birtakım değişikliklerin yapıldığını ve sınırın Indos Irmağı olarak kabul edildiğinden bahsetmektedir.[119] (Harita 4-5)

Türkiye'de ılıcalar üzerine tam teşekküllü, genel ve mahallî çalışmanın yapılmamasından kaynaklanan bilgi eksikliği çok fazla bilgi kirliliğine sebebiyet vermiştir. Bu durum Karia Bölgesi'nde de somut olarak karşımıza çıkmaktadır. Kimi ılıcalar sadece kâğıt üzerinde var olurken, kimi ılıcaların ise varlığı bilinmemektedir.

---

[112] Charles, Texier, *Küçük Asya: Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi,* çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümentasyon Hizmetleri, Ankara 2012, C.1, s.215.; Stephen, Ruzicka, *Politics of a Persian Dynasty: The Hecatomnids in the Fourth Century B.C.,* Oklahoma Üniversitesi Yayınları, 1992, s.5.; W.R., Paton-J.L., Myres "Karian Sites and Inscriptions", JHS 16, 1896, 188; B., Umar, *Karia*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul 1999; Titus Livius, 37.55.

[113] Simon, Hornblower, *Mausolus,* Oxford Üniversitesi Yayınları, California 1982, s.2; Xenophon, Hellenica, 3.2.19; Veli, Sevin, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası,* TTK, Ankara 2001, s.109.

[114] Abuzer, Kızıl, *Uygarlıkların Başkenti Mylasa Ve Çevresi,* Milas Reklamcılık, Milas 2002.

[115] Sevin, 2001: s.109.

[116] Oktay, Akşit, Likya Tarihi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967, s. 50.

[117] Titus Livius, 37.16.13.

[118] Ptolemaios, 5.3.

[119] W., Arkwright, "The Frontier of Lycia and Caria", JHS 15, 1895, 93-94.

Bu tür karmaşanın önüne geçebilmek için bilimsel çalışmalar ile birlikte arazi çalışmaları birlikte yürütülmüştür.

Karia Bölgesi'nde iki adet fay zonu vardır. Bunlar, doğu-batı doğrultusunda uzanan Gökova Fay Zonu ile kuzeybatı-güneydoğu yönlü uzanan Muğla Fay Zonu'dur. Bölgede bu fay zonlarının dışında diri fay zonu bulunmamaktadır. İncelediğimiz ılıcaların diri fay hatlarıyla olan ilişiğini, Maden Tetkik ve Arama Genel Müdürlüğü'nün diri fay haritası üzerinden saptamak mümkündür (Harita 6).

Karia Bölgesi'nde arazi taramasını yaptığımız alanlar daha önceden envanter çalışması yapılmış sıcak su kaynakları çevresinde ve güzergahında gerçekleştirilmiştir. Bilinen birçok kaynağın dışında yerel halk tarafından kullanılan ılıcalara da rastlanmıştır. Bu kaynakların birçoğunun üzerinde veya yakın çevresinde özel işletmeler bulunması, araştırma ve eski kültürel mirasın izlerini tespit etmeyi oldukça zorlaştırmıştır. İşletmesi belediyelere ait olan ılıcalarda, araştırma yapmak özel işletmelere oranla daha elverişli ve mümkün olmuştur.

Çalışma, Muğla ili Yatağan ilçe sınırlarından itibaren Bodrum, Marmaris, Datça, Köyceğiz, Dalaman, Ortaca ilçelerinde yapılmıştır. Datça, Marmaris ve Köyceğiz Gölü ve çevresi detaylı olarak taranmış ve burada tespit ettiğimiz Antik Çağ'da kullanılmış olması muhtemel ılıcalar ele alınmıştır. (Harita 7). Muğla Valiliği tarafından hazırlanan Muğla kültür envanterinde Bodrum Yarımadası'nda Mazı, Kissebükü Koyu'nda tespit edilen ılıca olduğu düşünülen bir yapı da mevcuttur.[120] Fakat çalışmamızı tespit ettiğimiz dört ılıca üzerinden Arazi çalışması 30 gün süresinde 4200 km'lik yol kat edilerek tamamlanmıştır. Arazi çalışmasının sonucunda Antik Çağ'da kullanılmış olabilecek; Datça Ilıcası, Sultaniye Ilıcası, Dalyan Ilıcası ve Kralın Kızı Ilıcası tespit edilmiştir.(Harita 8)

4.1. Datça Ilıcası

Datça yarımadası üzerinde diri olan fay hattı bulunmamaktadır (Harita 6). Fakat MTA'nın diri fay haritası serisinde Marmaris (NJ 35-15) fay paftasında, belde

[120] A. Diler, Muğla Valiliği Muğla Kültür Envanteri III-2 Bodrum Yarımadası Arkeoloji ve Sanat Tarihi Kalıntıları, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi, Muğla, 2013, s.1503.

merkezinin yaklaşık 6-7 km kuzeyinde, Pleyistosen'de (1.600.000 yıl) yüzey faylanması oluşturan, Holosen etkinliği kuşkulu, 10 km doğu batı yönlü Kuvaterner fayı bulunmaktadır (Harita 9). Söz konusu fay hattının Datça Ilıcası'yla bir ilişkisi olabilme ihtimali kuşkuludur.

Datça Ilıcası konum olarak belde merkezinin güneyinde bulunmaktadır (Harita 10). Suyun sıcaklığı bilinen ılıcaların aksine 20 ℃ den düşüktür. Datça Ilıcası'nın Antik Çağ'dan günümüze soğuk olarak mı geldiği veya tektonik hareketlerle su sıcaklığının düşmesinden kaynaklanan bir oluşum mu geçirdiği bilinmemektedir. Fakat bu durum bu kaynağın üzerine inşa edilen ılıca yapısının şifa dağıtan bir merkez olduğunu değiştirmemektedir.

Tedavi amaçlı kullanılan kaynak sularının birçoğunda soğuk suyun kullanıldığı örneği sadece Datça Ilıcası ile sınırlı kalmamaktadır. Plinius Cutuliae'da bulunan ve tedavi için kullanıldığı tahmin edilen soğuk su kaynağını "*gelidissimae"* olarak tanımlamıştır.[121] Cutuliae örneği dışında soğuk su kullanan ılıcalara; günümüzde İtalya'da yer alan Sumbruvium, Albula ve Teanum Sidicinum örnek olarak gösterilebilir.[122]

Datça Ilıcası denize olan yakınlığı nedeniyle Vitruvius'un sağlık merkezlerinin inşa edilecek yerinin seçiminde belirttiği etkenlerden olan su manzarası tanımı ile birebir örtüşmektedir (Res. 2).[123]

Ilıca suyunun kullanımı doğrudan kaynağın üzerinde inşa edilen bir havuz ve bu havuza bağlı bir yapı sistemiyle desteklenmiştir. Bölüm 3.2.'de kaynak suyunun ılıca yapısına iletimi sınıflandırmasında Datça Ilıcası birinci tipe girmektedir. Suyun çıktığı kaynağın çevresi arazinin eğimi kullanılarak suyu kontrollü kullanma amacı ve havuz haline getirmek için istinat duvarlarıyla çevrelenmiştir (Res. 3,4,5). Havuzda biriken fazla su, kanallar (Res. 6,7) ve sutaşım oluklarıyla (Res. 8) doğrudan denize akmaktadır. Ilıca suyunu tutan ve rezerve eden havuz yaklaşık olarak 4.000 m^2'dir. Yegül'ün ılıcaların mimari özelliklerini temel alarak yaptığı tipoloji

[121] Plinius, *Natural History*, 31.6.
[122] Celsus, 4.12.7; Strabon, 5.3.1- 5.3.11; Plinius, *Natural History*, 31.5; Suetonius, *Vespasian* 24; Vitruvius 8.3 2- 8.3 5; Caelius Aurelianus*, On Acute Diseases and On Chronic Diseases*, 2.1.48.
[123] Vitruvius, 1.2.7.

değerlendirmesinde Datça Ilıcası, kaynak tarafından beslenen, mimari özellikleri basit ve bir basit havuzu olan tipe girmektedir.

Günümüzde mevcudiyetini koruyan, restorasyon geçirmiş ve muhtemelen 19-20. yüzyıllarda inşa edilmiş bir yapı mevcuttur (Res. 9). Yapının odalarında ocaklarının bulunması ve boyutları dikkate alındığında konaklama mekânları olarak kullanılmış olmaları muhtemeldir (Res. 10-11). Konaklama odalarının dışında doğrudan kontrollü bir şekilde havuzda muhafaza edilen ılıca suyunun içeriye alındığı ve dairesel bir havuzun bulunduğu muhtemelen sağaltımın yapıldığı bir mekân bulunmaktadır (Res. 12).

Bu kaynak suyunun Antik Çağ'da kullanıldığına dair izler yeni yapının üzerindeki ve havuzun istinat duvarlarındaki şipoli yapı elemanlarının varlığı ile iddia edilmektedir. (Res. 5). En önemli şipoli yapı elemanlarından biri sağaltımın yapıldığı havuzlu mekâna suyun girişini sağlayan oluğu oluşturan örnektir. Şipoli olarak kullanılan bu mimari parça, muhtemelen Roma veya Geç Antik Çağ'da kullanılmış olan bir kapı lentosuna ait olmalıydı (Res. 13). Havuzun istinat duvarlarında, birkaç defa tekrardan düzenlenmiş katmanları gözlemlemek mümkündür. Ilıca yapısı ve dâhilindeki diğer yapı elemanlarında yıkıntı taşların kullanıldığı izlenimi gözlemlenmektedir.

4.2. Kralın Kızı Ilıcası

Köyceğiz Gölü'nün çevresi sıcak su kaynağı bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Nitekim göl çevresinde yaşayan halk tanınmış ılıcaların dışında alternatif sıcak su kaynaklarını da kullanmaktadır. Bu kaynaklara halk tarafından isimler verilmiştir. Literatür araştırmamızda veri elde edemediğimiz için yerel halkın adlandırıldığı şekilde "Kralın Kızı Ilıcası" olarak çalışmamıza dâhil ettik (Res. 14). Suyun sıcaklığı 38 $c°$'dir.

Kralın Kızı Ilıcası, Gökova ve Muğla fay zonuna yaklaşık olarak 30km uzaklıktadır (Harita 6). Konum olarak Köyceğiz Gölü'nün güneydoğu ucunda Dalyan Boğazı'nın başladığı noktada bulunmaktadır (Harita 11- 12). Sıcak su kaynağının çevresinde arazi çalışması yapılmıştır ve bu kaynağı kullanan herhangi bir ılıca yapı

kalıntısına rastlanılmamıştır. Fakat bu durumun dışında ılıcanın kaynağı olan kayalık tepenin üzerinde doğu-batı yönlü iki adet mezar tespit edilmiştir (Res. 15). Bu mezarların tam sıcak su kaynağının üzerinde olması bir yapı tarafından kullanılmamış olsa da bir kült alanı veya inanç kaynaklı yönü ile özgün olması yönü bakımından son derece değerlidir (Harita 13). Sıcak su kaynağının halk arasında ismini kaynağın üzerine inşa edilmiş olan mezarlardan aldığını tahmin etmekteyiz. Kralın Kızı sıcak su kaynağının, yerel halk tarafından diğer ılıcalara göre çok daha fazla iyileştirici etkisinin olduğuna inanılmaktadır. Nitekim çevre köylerdeki insanların bu kaynağı sıkça kullandığı saptanmıştır. Kralın Kızı sıcak su kaynağının halk arasındaki efsanesi ve isminin kaynağı şu şekilde anlatılmaktadır; "*Köyceğiz Gölü'ne ve çevresine hâkim olan bir kralın kızı ölümcül bir hastalığa yakalanmıştır. Bu hastalığı tedavi ettirebilmek için gitmediği doktor ve ılıca kalmamış ancak hastalığını iyileştirememiştir. Daha sonra bu kaynağı tedavi amaçlı kullanan kişiler tarafından burası Kral'a kızının hastalığına iyi geleceği yönünde görüş sunmuşlardır. Daha sonra Kral, kızını burada tedavi olması için ikna etmiş ve doğal sıcak suyu kullanmaya başlamıştır. Nitekim kralın kızı buradaki su sayesinde iyileşmiştir. Kral ve kızı daha sonra ölmeden önce kaynağın çıktığı kayanın üzerine gömülmesi vasiyetini vermiştir.*" Halk tarafından inanılan bu efsanenin gerçek olup olmadığının kanıtlanması mümkün değildir. Fakat sıcak su kaynağının tam üzerine kaya mezarı yapılması o sıcak su kaynağının iyileştirici etkisini veya kaynağa bağlı birtakım dini ritüellerin uygulandığını bize göstermektedir. Ilıca kaynağının üzerine yapılan bir mezar örneği literatürde ve arkeolojik kalıntılarla şimdiye kadar tespit edilememiştir.

Kaya mezarlarının yapıldığı tepeciğin zeminden yüksekliği yaklaşık olarak 5m'dir. Kayalığın Kuzey-güney ve doğu batı yönlü ölçüleri yaklaşık olarak 30x30m'dir. Kayalığın içerisi sıcak su tarafından oyulmasıyla mağara oluşmuştur (Res. 16). Mağarada kaynağın yeraltından kaynadığı noktanın tam üzerine kayalara oyularak mezarlar yapılmıştır. Mezarların yönü doğu-batı yönlüdür. Büyük mezarın boyutları; doğu-batı yönlü 250 cm, kuzey-güney yönlü 210 cm'dir (Res. 17). Küçük mezarın boyutları; doğu-batı yönlü 215 cm, kuzey-güney yönlü 68 cm'dir (Res.18). Mezarlar çizimleri yapılarak belgelenmiştir (Res. 19).Büyük mezarın kapağı bindirme eşiklerine oturan monolit bloktan yapılmıştır (Res. 20). Küçük mezarın kapağı daha

incedir ve mezarda bindirme eşiği bulunmamaktadır. Mezar kapakları kaçak kazılar sebebiyle çok fazla tahrip edilmiştir. Mezarların uğradığı bu tahripten dolayı dışında ve içinde kemik ve seramik parçaları yüzeyde görülmektedir.

Mezarların yaklaşık 140m kuzey-batısında, Geç Antik Çağ'da kullanılmış olabileceğini tahmin ettiğimiz yapı kalıntılarına rastlanılmıştır (Harita 14). Bu yapı kalıntılarının Kralın Kızı Ilıcası ile ilintili olup olmadığı kuşkuludur. Doğal kaya üzerine kompozit düzensiz bir duvar örgü sistemiyle yapılan bu yapıdan duvar dışında fazla bir kalıntı günümüze gelememiştir (Res. 21,22,23).

Kralın Kızı Ilıcası, Antik Çağ ılıca mimarisi olmasa da döneminde sıcak su kaynaklarının iyileştirici etkisinin insanlar üzerindeki algısını ve dini yönünü bize göstermektedir. Bu mezarlara gömülen kişilerin, altından çıkan doğal sıcak suyun iyileştirici etkisi sonucu bu tarzda bir yere gömülmesindeki etkenler oldukça önemlidir. Araştırmalarımız doğrultusunda bu tipte bir kaya mezarı örneği olmadığı için doğal sıcak su ile mezarların bir arada kullanılması yönüyle oldukça yeni bir bulgu niteliğindedir.

4.3. Dalyan Ilıcası

Dalyan Boğazı üzerinde yer alan ılıca adını buradan almıştır. Bu ılıca günümüzde özel bir işletme tarafından kullanılmaktadır. Bu işletmenin kurulu olduğu alanda ve çevresinde yapmış olduğumuz arazi çalışması doğrultusunda bölgede arkeolojik kalıntılara rastlanılmıştır. Özel işletmelerin kullandığı sıcak su kaynaklarının incelemesini yapmak oldukça zordur. Bu zorluğu nitekim Dalyan Ilıcası'nda da yaşadık. Zor şartlar altında yapmış olduğumuz incelemeler doğrultusunda tespit ettiğimiz şipoli malzeme kullanımının çokluğu burada Antik Çağ ılıcasının varlığını kanıtlar niteliktedir.

Dalyan Ilıcası, Kralın Kızı sıcak su kaynağının yaklaşık olarak 1.3 km güneyinde yer almaktadır. Günümüzde kullanılan ılıcaya sadece dalyan kanalından kayıklar ile gidilebilmektedir (Harita 15). Karayolu üzerinde olmasına karşın girişi bulunmamaktadır. Muğla ve Gökova fay zonuna yaklaşık olarak 32km uzaktadır. Kaynak suyu 39 $c°$ sıcaklığa sahiptir. Günümüzde kullanılan özel işletmenin

bulunduğu alanın Antik Çağ kalıntılarının olup olmadığının taranması için izin istenmiş fakat olumlu bir cevap alınamadığından dolayı detaylı olarak arazi çalışması yapılamamıştır. Fakat yüzeyde tespit edilen kalıntılar burada Antik Çağ'da kullanılan bir yapının olduğunu bize işaret etmektedir. Konum olarak Kaunos'a yakınlığı, muhtemel antik yol güzergâhı üzerinde olması ve dalyan kanalına kıyısının olması ulaşım açısından oldukça elverişli bir konumda olduğunu bize göstermektedir.

Sıcak su kaynağının modern tesisten dolayı nereden çıktığı tam olarak tespit edilememiştir. Fakat modern tesisin kalıntıların üzerine yapıldığını göz önüne alacak olursak, yüksek rakımlı kayalığın hemen bitiminde bir bölgeden kaynadığı tahmin edilebilir (Harita 16). Yapının dalyan kanalı tarafından girişinde şipoli malzemelerden inşa edilmiş birçok yeni yapı mevcuttur (Res. 24,25). Tesisin içinde duvarlarda ve su oluklarında pişmiş toprak kap veya yapı elemanı parçaları ve taşları tekrardan kullanılmıştır (Res. 26,27,28). Dekoratif amaçlı kullanılan malzemeler arasında eski su kurnaları gözlemlenmiştir (Res. 29). Yeni inşa edilen tesiste betonarme yapı kullanılmadığından dolayı Antik Çağ yapısının aldığı tahribatın çok fazla olduğunu düşünmemekteyiz. Fakat arazinin batı ve kuzey çevresi incelenemediğinden Antik Çağ yerleşmesinin veya yapısının kapsamı tam olarak tespit edilememiştir. Modern tesisin kuzey-batısında inşa edilmiş olan yeni yapının önünde kalın bir duvar tespit edilmiştir (Harita 17). Bu duvarın biçimi, formu ve üzerinde kullanılmış olan birçok şipoli yapı taşları bu ılıcanın geçmişi hakkında bize bilgi vermektedir (Res. 30). Duvar asıl Antik Çağ yapısı ile ilinti olmalıdır. Nitekim yol kenarında tespit ettiğimiz harçlı eski duvar kalıntıları da buranın geçmişi hakkında aydınlatıcı bir rol oynamaktadır (Res. 31). Ilıcanın Roma Dönemi'nde kullanıldığına dair tam olarak tespit edebildiğimiz bir mimari veya epigrafik buluntusu yoktur. Fakat şipoli olarak kullanılan mimari taşlar ve malzemeler Dalyan Ilıcası'nın Geç Antik Çağ'da kullanılmış olduğunu düşündürmektedir. Dalyan Ilıcası Yegül'ün ılıcaların mimari özelliklerini temel alarak yaptığı tipoloji değerlendirmesinde, pek fazla yapı kalıntısının bulunmamasından dolayı herhangi bir tipolojiye sokulamasa da kalıntıların çevreye dağılımı dolayısıyla büyüklüğü göz önünde bulundurularak tip iki ye girdiğini düşünmekteyiz.

4.4. Sultaniye Ilıcası

Köyceğiz Gölü çevresinde sıcak su kaynağı zenginliği oldukça fazladır. Sıcak su kaynaklarının tektonik hareketler ile ortaya çıkabileceği, suyunun sıcaklığının değişebileceği ve su kaynağının kuruyup veya yön değiştirebileceği göz önüne alındığında, Köyceğiz Gölü çevresinde günümüzde diri olan kaynakların Antik Çağ'da da kullanıldığının en önemli örneklerinden biri Sultaniye Ilıcası'dır. İşletmesi Köyceğiz Belediyesi'ne ait olan ılıca üzerinde gözlem ve tespitler yapabilmek diğer özel işletmelere kıyasla daha kolay olmuştur.

Sultaniye Ilıcası, Kaunos Antik Kenti'nin kuş uçumu 5km, kara yolu ile yaklaşık 8km kuzeyinde bulunmaktadır (Harita 18). Konum olarak Kaunos'un teritoryumunda bulunmasından dolayı kent ile etkileşim içerisinde olmuştur.

Günümüzde belediyenin işlettiği tesislerde ki modern yapıların, eski yapı kalıntılarına fazla zarar vermeden yapılmış olması tarihi dokunun korunması yönünden oldukça önemlidir (Res. 32). İnşaat sırasında ortaya çıkan Roma Dönemi strüktür öğeleri, sütun ve kaide parçaları modern yapı ile birlikte doğal ortamda sergilenmektedir (Res. 33-36). Ilıca yüksek bir yamacın göl ile birleştiği noktada kuzeybatı güneydoğu yönlü arazinin elverişli olan alanlarına uzunlamasına inşa edilmiştir (Harita 19). Roma ve Geç Antik Çağ kalıntılarını yamaç boyunca gözlemlemek mümkündür. Geniş bir alana yayılmış olan bu kalıntılardan yola çıkarak burasının sadece bir havuz veya oda şeklinde değil bütünleşik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Nitekim modern ılıcanın girişinden en sonuna kadar olan 180m'lik güzergâhta kesintisiz mimari kalıntıların izi tespit edilebilmektedir. Arkeolojik açıdan kazısının tamamlanmamış olmasından dolayı ılıcanın katmanları ve tekrar kullanım gören duvarları üzerinde Helenistik ve öncesine ait mimari öğelerin tespiti sağlıklı bir biçimde yapılamamaktadır. Fakat antik ılıca duvarlarının yükseldiği alt zeminin Roma Devri öncesine ait olduğu tahmin edilen kalıntılar ile inşa edildiği düşünülmektedir (Res. 37).[124] Bütünleşik yapının güneyinde göle yakın bir konumda kyklop taşlarla örülmüş bir duvar sırası gözlemlenmektedir (Res.38). Burada görülen duvarın örgü sisteminden ve taş boyutlarından dolayı Arkaik dönemde inşa edildiği tahmin

[124] Öğün, 2001: s.180, res. 129.

edilmektedir.[125] Sultaniye Ilıcası'nın Arkaik Dönem'den itibaren kullanıldığı yönünde tahminler kyklop duvar olduğu düşünülen bu kalıntılara dayanılarak yapılmıştır. İleride yapılacak olan arkeolojik kazı ve araştırmalar buranın tarihi ile ilgili daha net bir bilginin oluşmasını sağlayacaktır.

Antik ılıcanın limanı günümüzde bir kısmı beton dökülerek yeniden yapılmıştır. Fakat antik liman duvarlarına ait kalıntılar modern liman betonlarıyla iç içe geçmiş durumdadır (Res. 39). Gölün içlerine kadar tespit edilebilen kalıntılar kuzey güney yönlü göl kıyısı boyunca yaklaşık olarak 160m civarındadır. Kıyı şeridi boyunca çok fazla modern yapı müdahalesi olmasından dolayı limanın formu ve yüksekliği tam olarak tespit edilememiştir.

Ilıcanın sıcak su kaynağından biri, modern tesisin girişindeki batıda bulunan kayalığın içinden kaynamaktadır (Res 40). Bu durumda kaynak suyunun ılıcaya taşınması yönüyle benzer örnekleriyle, İtalya'da ki Baiae, Bergama'daki Allianoi, Datça Ilıcası ve Dalyan Ilıcası gibi "birinci tip" ılıcalara girmektedir. Doğrudan sıcak su kaynağı yere inşa edilen ılıca, manzara ve bölge olarak Vitruvius'un anlatımıyla sağlık merkezlerinin ve tanrı kültlerinin inşa edilmesine en elverişli manzara ve bölge seçimi yönüyle bire bir örtüşmektedir.[126] Sultaniye Ilıcası, Yegül'ün ılıcaların mimari özelliklerini temel alarak yaptığı tipoloji değerlendirmesinde bütünleşik yapılar göz önüne alındığında, kazısı yapılmadığı için bütünleşik yapı içerisinde hypocaustlu bir mekânın olup olmadı bilinmediğinden, elde edilen veriler doğrultusunda Sultaniye Ilıcası'nı tip ikiye sokmaktayız.

Ele aldığımız diğer üç ılıcanın aksine Sultaniye Ilıcası'nın suyu günümüzde popüler olduğu ve yakın tarihimizde uzun süredir kullanılmasından dolayı su analizi tam olarak yapılmıştır. İşletmenin sahibi olan Köyceğiz Belediyesi sıcaklığı 39℃ olan Sultaniye Ilıcası'nın suyunun analizini Ankara Üniversitesi'ne yaptırmıştır. Bu analiz; " *PH değeri 6.6. olan Sultaniye Kaplıcası'nın suyu çok sayıda eriyik mineral değer içermektedir. Klor (%88.72 milival), sodyum (%77.18 milival), kalsiyum (%12.68 milival), potasyum (%1.20 milival), bikarbonat (%1.05 milival), magnezyum (%8.90*

[125] Y.a.g.e., s.180, res. 128.
[126] Vitruvius, 1.2.7.

milival), sülfat (%10.14 milival), hidrojen sülfür (%10.1 mg/lt.), bromür (7.0 mg/lt.), metaborik asid (14.66 mg/lt.) ve florür (5.2 mg/lt.); ayrıca radyoaktiftir (12612 pci/lt.) Kaplıcanın suyu SAR değerine göre acı; üst düzeyde S kokulu; reorganik yapıda; çözücü; klimatolojik özellikte; parazitolojik özelliği yok; kemik ve kıkırdak dokuları revizer katalik ve kalitede; diğer canlı dokularda genleştirici; irin deşarjürünü çoğaltıcı; hijyenik organarı uyarıcı, onarıcı ve endokrin özellikte; ernisyonist ve difizyonist yapıda; genel bakışla olumlu, rahatlatıcı ve temizleyici nitelikte; banyo ve içme kürlerine elverişli olan bu su, kalp ve kan dolaşımı, bünyesel ve sinirsel yorgunluk, mide ve bağırsak, böbrek ve idrar yolları, karaciğer ve safra kesesi gibi hastalıklara olumlu etki yapmaktadır"[127]

Sultaniye Ilıcası'nın önemli bir özelliği de tedavi için kullanılan sıcak kaynak suyunun dışında bir kült merkezi olmasıdır. Bu kült Tanrıça Leto'ya aittir. Leto'ya ait bir kültün burada var olduğunu Kaunos antik kentindeki stoanın batısında yer alan Quintus Vedius Capito Anıtı üzerindeki yazıt ile Sultaniye Ilıcası'nda 2000 yılında yapılan kazıda ele geçirilmiş bir heykel grubunun yazıtı arasında kesin bir ilişki olduğunun saptanmasıyla bilmekteyiz.[128] Quintus Vedius Capito'nun bir kaynak kenarında Tanrıça Leto'ya ait olan bir tapınağın rahibi olduğu bilinmektedir.[129] Bu bilgi doğrultusunda Sultaniye Ilıcası'nda bulunan postamentten, üzerine yerleştirilmesi gereken heykel grubundan biri Flavia Maxima'ya aittir.[130] Kaunos'taki yazıttan Quintus Vedius Capito'nun Flavia Maxima'nın anne tarafından dedesi olduğu anlaşılmaktadır. Quintus Vedius Capito'nun Tanrıça Leto'nun kutsal rahibi ve Flavia Maxima'nın dedesi olması Sultaniye Ilıcasında Leto'ya ait bir kült merkezinin olduğu yönünde kanıtları güçlendirmektedir.

Leto'ya ait bir kült merkezinin bir ılıca ile ilişkilendirilmesi ve ılıcanın iyileştirici etkisinin Leto'ya atfedilmesi şu ana kadar bilinen tek örneğidir. Tanrıça Leto'nun bir sağlık tanrısı olarak görülmesi ve iyileştirici yönünün epigrafik buluntularda ve literatürde çok ender rastlanmasından dolayı oldukça ilgi çekicidir.

[127] Öğün, 2001: s.180.
[128] Y.a.g.e., s.178.
[129] Y.a.g.e.
[130] Y.a.g.e.

Leto'nun bu yönünü İlyada'da Aineias'ın iyileştirmesinden bilmekteyiz. Homeros bu olayı dizelerine şu şekilde aktarmıştır;

Böylece konuştu; Tydeus'un oğlu da birazcık geri çekildi

uzaktan attığını vuran Apollon'un gazabından kaçınmak için.

Fakat Apollon Aineias'ı kalabalıktan ayrı,

kendisi için bir tapınak yapılan kutsal Bergama'ya yerleştirdi.

Gerçekten, hem Leto hem de ok atışçısı Artemis,

onu büyük tapınakta iyileştirdi ve yüceltti.[131]

Leto'nun iyileştirici etkisine antik literatürde pek sık rastlanmasa da ikizleri Apollon ve Artemis birçok özelliklerinin yanında iyileştirici güçleriyle de bilinmektedir. Nitekim Leto'nun adına bir ılıcanın inşa edilmesi veya Leto'nun bir ılıcanın iyileştirici tanrısı olarak atfedilmesi Leto'nun da diğer iyileştirici gücü olan tanrılar ile beraber incelenmesi ve karşılaştırılması durumunu ortaya çıkarmıştır.

[131] İlyada, 5.445.

SONUÇ

Günümüzde sistematik biçimde kazısı ve araştırması yapılan ılıca sayısı çok azdır. Birçok antik kentin içinde veya teritoryumunda bulunan antik ılıca yapıları çoğu zaman göz ardı edilmiş ve yüzeysel bir araştırma ve keşif kazılarıyla görmezden gelinmiştir. Antik Çağ'da sürekli olarak kullanılan sıcak su kaynaklarının kullanımını kolaylaştırmak ve daha sistematik bir fayda sağlamak amacıyla yapılar inşa edilmeye başlanmıştır. Fakat Avrupa ve Türkiye'de yapılan kazılarda ılıcalarla ilgili Roma Dönemi öncesine dayanan kesin bir arkeolojik bulguya rastlanılmamıştır. Bunun sebeplerinden biri olarak arkeologların ılıcalardan ziyade daha zengin kanıtlar elde edebilecekleri diğer keşfedilmemiş kalıntılara yönelmeleri gösterilebilir.

Diğer sebeplerden biri ise ılıcaların; hamamlar, tiyatrolar, meclis binaları, agoralar gibi plan şemasının tahmin edilebilir veya sınıflandırılabilir nitelikte olmamasından dolayı sistematik bir şemasının olmaması gösterilebilir. Nitekim her ılıcanın kendine özgü arazisinin topografik yapısının ve sıcak su kaynağının yönlendirdiği şekilde yapılmış bir planı olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Antik kentler, dini yapılar ve kamu yapıları dönemin uygarlıkları tarafından kullanılmış daha sonra birçoğu atıl halde gelişen, değişen toplumların kent merkezlerinin içerisinde kalmıştır. Fakat bu durumu ılıcalar için söylemek mümkün değildir. Ilıca yapılarının ve bileşenlerinin uygarlıklar tarafından sürekli olarak kullanılması ve yenilenmesi bu yapılara ait bir önceki uygarlığın izlerinin doğal olarak yavaş yavaş silinmesine sebebiyet vermiştir. Günümüzde bile halen özel ve kamu kuruluşları tarafından işletilmesi ve bir gelir kaynağı olarak kullanılması ılıcaların ekonominin çarkında tarihsel gelişimlerinin ve katmanlarının yok olması engellenememektedir. Ilıcaların maddi gelir getirme yönü ne yazık ki arkeolojik kazı ve araştırma olanaklarını neredeyse yok etme noktasına getirmektedir. Bu durumun değişmesi ve ılıcaların kültürel miras yönünün ön plana çıkarılması ve literatür zenginliğinin sağlanması, arkeoloji dünyasının ve hükümetlerin gayretleriyle mümkün kılınabilir. Antik Çağ ılıcalarını korumanın ve kazılarının yapılmasının zorluğu arkeoloji dünyası tarafından Türkiye'de pek fazla rağbet görmediği için günümüzde bu alanda çalışan bilim adamları neredeyse yok denecek kadar azdır.

Ilıcaların planları, gelişimleri ve mimari özelliklerinin sınıflandırılması dünya üzerinde sistematik kazısı yapılan birkaç ünlü ılıca üzerinden yapılmıştır. Yegül ve Jackson'ın ılıcalar üzerindeki genel değerlendirmeleri ılıcaların ana hatlarının belirlenmesinde bir eşik görevi görmektedir. Üzerinde detaylı bilimsel çalışma yapılmış ılıcalardan çıkarılan sonuçlar ile incelediğimiz ılıcaları sınıflandırmada birtakım noktalarda bize yol göstermiştir. Fakat genel bütünlük ve ılıca türlerinin çeşitliliği yönünden, eksik olan noktalar çalışmamızı yürütmüş olduğumuz ılıcaları tanımlarken gerek literatürde benzerlerini tespit etme gerekse de türlerini sınıflandırmamızda büyük bir boşluğun olduğu gözlemlenmiştir.

Günümüzde ılıca ya da kaplıca denildiğinde doğal sıcak suyun kullanılarak insanların hastalıklarının tedavi edilmesi için inşa edilen yapılar ve mekânlar akla gelmektedir. Fakat ılıca tanımı günümüzde suyun sıcak olması ile doğru orantılıdır. Suyun soğuk olması durumunda "ılıca" teriminin dışında incelenmesi gerektiği kanısı yaygındır. Fakat ılıca terimi sıcak suyun yanında şifa dağıtan özelliği ile bir arada tanımlanmalıdır. Antik Çağ'da sıcak su kaynaklarına herhangi bir özel isim verilmediğinden dolayı Antik Çağ yazarları sıcak su kaynaklarının türlerinin sınıflandırmasını kokusu ve tadını temel alarak yapmışlardır.[132] Ilıcalarda İnsanların tedavisinde kaynak suları sıcak veya soğuk her iki durumda da kullanılmaktadır. Nitekim Antik Çağ'da suyun sıcak ya da soğuk olmasından öte iyileştirici etkisinin dikkate alındığı bilinmektedir. Ilıca teriminin Antik Çağ'da bire bir karşılığının olmaması, bu kaynak sularının tedavi edici özelliğinin ön planda tutulduğunu bize göstermektedir. Bu tür tedavi amaçlı kullanılan sulardan sıcak ya da soğuk kaynak suları şeklinde bahsedilmiş olması bu durumu kanıtlar niteliktedir.

Karia Bölgesi sınırları içerisinde incelediğimiz dört ılıcanın üçü sıcak biri soğuk su kaynağına sahiptir. Antik Çağ'da ılıca yapılarının kaynak suyunun "sıcak" ya da "soğuk" olarak belirtilmesi tedavi edici özelliğinin önüne geçen bir tanım yapılmaması bu yapıların Antik Çağ'da şifa dağıtan suların kullanıldığı mekânlar olarak görülmesine neden olmuştur. Günümüzde de bu yapılara bu yönüyle bakmamız gerekmektedir.

[132] Vitruvius, VIII.II.IX.; VIII.III.I; Seneca, III.XX.I.

Antik Çağ'da soğuk ya da sıcak olarak yeryüzüne çıkan ve tedavi amaçlı kullanılan bu kaynaklar "mucizevi kaynaklar" olarak görülmüştür.[133] Günümüzde bu kaynakların nasıl oluştuğunu oldukça ilerleyen bilimin ve teknolojinin sayesinde net bir şekilde bilmekteyiz. Fakat Antik Çağ'da "mucizevi kaynaklar" olarak belirtilen bu suların nasıl meydana geldiği o dönemin bilgileri doğrultusunda, bilimsel ve inancın getirdiği birtakım yorumlamalar ile açıklanmaya çalışılmıştır. Bu açıklamalar kimi zaman örneklerle kimi zaman ise mistik olaylarla desteklenmeye çalışılmıştır. Plinius gibi bazı yazarlar ise bu kaynakların nasıl oluştuğunu anlamaktan ve açıklamaktan ziyade bu kaynakların çeşitli özellikleri üzerinde durduğu gözlemlenmektedir.[134]

Sıcak su kaynaklarının ve eriyik mineral içerikli soğuk kaynakların kullanımı Roma Dönemi öncesinde henüz somut ve net kantılar yoluyla açıklanamamıştır. Yunan toplumunun Thermopylae ve Aedepso gibi ünlü sıcak su kaynaklarını kullandığını bilmekteyiz.[135] Fakat Yunan toplumunda doğal sıcak su kullanımına ait epigrafik ve antik kaynakların sınırlı olmasından dolayı bu konu hakkında bilgilerimiz yetersiz kalmaktadır. Nitekim Sultaniye Ilıcası'nda Arkaik Dönem'e ait olduğu tahmin edilen duvar kalıntılarının, bu ılıcanın kullanımının Arkaik Dönem'e kadar gittiği yönünde bir görüş bize sunsa da diğer tüm ılıcalarda olduğu gibi Roma Dönemi'nden önceki dönemlere ait bulgular birkaç mimari kalıntının yorumlanmasının dışına çıkamamıştır.

Arkeolojik çalışmalarda elde edilen veriler, epigrafik buluntular ve antik literatürdeki bilgiler ışığında ılıcalar hakkında en çok veri elde ettiğimiz dönem Roma Dönemi'dir. Çalışmamızda belirttiğimiz Sultaniye Ilıcası, Roma Dönemi yapı kalıntılarını tam olarak ihtiva etmektedir. Datça Ilıcası'nın günümüzdeki mimarisi geç döneme tarihlendirilse de bu yapı üzerinde kullanılan mimari parçaların birçoğu Roma Dönemi'nde inşa edilmiş bir yapının kalıntılarından geldiğini düşünmekteyiz. Dalyan Ilıcası'nda modern tesisin içerisinde dekor olarak kullanılan yapı elemanları ve çevreye yayılmış olan birçok mimari kalıntının Roma Dönemi'ne burada bir yapılaşmanın olabileceğini bize göstermektedir. Kralın Kızı Ilıca'sı ise kaynağın üzerinde herhangi bir yapılaşma izine rastlanılmamasından dolayı bir yapılaşma

[133] Lucretius *De Rerum Natura,* 6.846-905.
[134] Plinius*, Natural History*, 2.106-227.
[135] Ginouvés, R. 1962: s. 362-363.

sürecinin yaşanmadığı fakat sıcak su kaynağının üzerinde yer alan iki adet mezardan dolayı ılıcaların iyileştirici etkisi ve inanç ile bağlantısı hakkında oldukça önemli bir örnek olarak incelenmiştir.

Antik Çağ'da "frigidus" ve "calidus" olarak belirtilen bu kaynakların sınıflandırılması sıcaklık, koku ve tatlarına göre yapılmaktaydı. Bilimsel olmaktan uzak fakat iyileştirici etkisi göz önüne alındığında birtakım yerinde tespitlerin yapılabildiğini söylemek gerekmektedir. Antik Çağ yazarlarından sadece Caelius Arelianus ve Galenos ılıcaların içeriğine ve varyasyonlarına düzenli olarak atıfta bulunmuştur. Vitruvius ve Plinius ise birçok sıcak su kaynağını içeriğine göre sınıflandırmıştır. Antik Çağ yazarları ılıcaları içerdiği mineraller ile sınıflandırmaya çalışmıştır. Antik Çağ yazarlarının bu kaynakların içeriği ile ilgili detaylı bilgiye sahip olmamasından dolayı suda yoğun olarak bulunduğunu düşündükleri minerali baz alarak sıcak su kaynaklarına bu mineraller ile ilintili isimler vermişlerdir. Minerallere göre ılıca kaynak tipi çeşitleri yedi adet olduğu saptanmıştır. Bunlar; Kükürtlü, Nitratlı, Şaplı, Katranlı, Asitli, Demir içerikli ve Tuz içeren kaynaklardır. Antik yazarlar ılıcalarda bulunan kaynak tiplerini bu yedi kaynaktan biri olarak ele almıştır.

Ilıcaların kaynaklarının iyileştirici etkisi Roma Dönemi'nde onların aldığı ün ile doğru orantılıdır. Birçok ünlü ılıca iyileştirici etkileri ile anılmıştır. Antik Çağ yazarları ılıcaların iyileştirici etkilerine oldukça fazla değinmiştir. Strabon, Celsus ve Plinius soğuk suyun iyileştirici etkilerinden bahsederken, Caelius Aurelianus ise soğuk kaynak sularının sıcak kaynak sularıyla beraber kullanılması hakkında birtakım iyileştirici etkilerden bahsetmektedir. Sıcak kaynak sularının iyileştirici etkisine birçok Antik Çağ yazarı değinmiştir. Marcus Torentius Varro, Plinius, Caelius Aurelianus, Soranus, Celsus ve Vitruvius başta olmak üzere birçok Antik Çağ yazarı ılıcaların iyileştirici etkileri hakkında yazmışlardır. Plinius, ılıca sularını ılık anlamına gelen "egelidea" sular olarak tanımlayarak doğal sıcak sulara özel bir isim veren tek yazardır. Antik Çağ'da ılıcaların içeriği ve etkileri bilimin yetersizliğinden dolayı tam olarak tanımlanamasa da yazarlar bu ılıcaların muhtemelen yerel ve genel kullanımdan kaynaklanan bilgi birikiminin iyileştirici etkilerini aktarmaya çalışmışlardır.

Ilıcaların mimarisinin incelenmesi, elde edilen verilerin kısıtlı olmasından dolayı hamam yapıları gibi sistematik bir şekilde gelişim aşamaları ve evrelerinin saptanmasını mümkün kılmamıştır. Yegül, bugüne kadar kazısı yapılan birçok ılıca yapısının analojisini kısmen yapmış, mimari özelliklerini temel alarak ılıcaları üç tipe ayırmıştır. Bu mimari gelişim sınıflandırması ılıcaların incelenmesinde ve tanımlanmasında oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Nitekim elde edilen veriler ışığında incelediğimiz ılıcalarda bu tipolojiden yararlanarak bir tanımlama yapılmaya çalışılmıştır.

Güncel literatür taramalarımızdan ve arazi çalışmamızdan edindiğimiz bilgiler ışığında Karia Bölgesi sıcak su kaynağı bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Bölgede bulunan ve Antik Çağ'da kullanılan ılıcalar ile ilgili epigrafik verilerin ve antik literatürün yetersiz kalmasından dolayı geçmiş ile olan bağlantısı somut veriler temel alınarak yapılmıştır. Tespit edilen ılıcaların konumları göz önüne alındığında tümü bir antik kentin teritoryumunda yer aldığı saptanmıştır.

Kısmen koruma altına alınan Sultaniye Ilıcası dahil tüm tespit ettiğimiz kültürel kalıntıların kullanımdan doğan birçok tahribe uğradığı gözlemlenmiştir. Bu tahribin antik dokunun neredeyse tamamen yok olma aşamasına gelmek üzere olması bu kalıntılara gerektiği değerin verilmemesinden kaynaklıdır. Özel işletmelerin vicdanına bırakılan ve gereken titizlikle bilimsel çalışması yapılmadığı için yok olmaya terk edilmiş bir durumda varlıklarını sürdürmektedirler. Bu durum Türkiye'de ılıcalara verilen önemin ne derecede olduğunu bize göstermektedir. Türkiye'de bilinen birçok ılıca atıl durumda kaderlerine terk edilmiş durumdadır. Nitekim kazısı sistematik olarak yapılan tek ılıca Allianoi'da şuan aynı kaderi paylaşmaktadır. Allianoi'un diğer ılıcalar gibi farklı bir biçimde olsa da ekonomi çarkının kurbanı olması bu durumun ülkemizde ciddi bir biçimde ele alınması gereken gerçek bir sorun olduğunu gözler önüne sermektedir. Arkeoloji biliminin ılıca kazılarına gereken ilgiyi göstermemesi ve sorumluluk almaması bu durumu tetiklemektedir.

Toplumumuzda sıcak su kaynağına modern bir ılıca yapılırken, bulunduğu yerde veya çevresinde Antik Çağ'da kullanılan bir ılıcanın olması durumunda, inşa edilen modern ılıcanın turizminin olumsuz yönde etkileneceği algısı vardır. Fakat bu

algı tamamen yanlıştır. Bir ılıcaya tedavi için gelen turist sayısı, yanında veya içinde kazısı yapılmış ve restorasyonu tamamlanmış bir Antik Çağ ılıcasının sergilenmesiyle birlikte artmaktadır. Bunun örneklerine Avrupa'da rastlamak mümkündür. Günümüzde Almanya'da "Badenweiler" ve İngiltere'de "Bath" örneğinde görüldüğü üzere daha fazla turist popülasyonuna sahip olması Antik Çağ ılıcası ile modern tesislerin bir arada kullanılmasından kaynaklanmaktadır. Avrupa'da Antik Çağ ve modern ılıcaların beraber kullanıldığı bu yöntem ülkemizde de birçok ılıcada uygulanabilir. Avrupa örneklerinde olduğu gibi bu ılıcalar bilim dünyasına ve turizme kazandırılmalıdır.

Antik Çağ'da ılıcaların yazarlar tarafından kaleme alınarak açıklanmaya çalışılması ve bu bağlamda ılıca mimarisinin yüzyıllardan bu yana kadar biriken bilgi birikimi ile günümüzdeki kullanım şekillerinin oluştuğu görülmüştür. Karia Bölgesi Antik Çağ ılıcalarının araştırılmaya açık, zengin kültürel miras birikiminin olduğu sonucuna varılmıştır.

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Cassius Dio, Δίωυ Κάσσιος, **Ιστορία της Ρώμης:**

Çev. Earnest Cary, Cilt 8, William Heinemann Yayınları, Londra, 1925.

Caelius Aurelianus, **On Acute Diseases and On Chronic Diseases:**

Çev. I.E. Drabkin, **Caelius Aurelianus, On Acute Diseases and On Chronic Diseases**, Chicago Üniversitesi Yayınları, Chicago,1950.

Celsus (Aulus Cornelius), **De Medicina**:

Çev. W. G. Spencer, **CELSUS, On Medicine**, Harvard Üniversitesi Yayınları, Londra, 1953.

Claude Galenos (Bergamalı), **Opera Omnia**

Karl Gottlob Kühn, **Opera Omnia Claudii Galeni,** 22 cilt, Leipzig, 1821-33.

Dio Cassius, **΄Ρωμαϊκή ΄Ιστορία:**

Çev. Earnest Cary, **DIO'S ROMAN HISTORY**, William Heinemann Yayınları, Cilt 5, Londra, 1955.

Diodorus Siculus (Sicilyalı), **The Library of History:**

Çev. C.H. Oldfather**, Diodorus of Sicily, Books II.XXV-IV.LVIII,** Harvard University Yayınları Londra, 1967.

Gaius Suetonius Tranquillus, **De Vita Caesarum:**

Çev. Robert Graves, **THE TWELVE CAESARS, Gaius Suetonius Tranquillus,** Cassel Yayınları, Londra, 1962.

Hippokrates (Koslu), **Airs, Waters, and Places:**

Çev. Eminent Scholars, **Hippocrates on AIRS, WATERS, AND PLACES**, Messrs. Wyman & Sons Yayınları, Londra, 1881.

Hippokrates (Koslu), **Regimen in Acute Diseases:**

Çev. W. H. S. Jones, **HIPPOCRATES**, William Heinemann Yayınları, Cilt 2, Londra, 1959.

Homeros, **Iliad:**

Classic İnterliner Trans., **The First Six Books of HOMER'S ILIAD**, Arthur Hinds and Company Yayınları, New York, 1896.

Ovidius (Publius Ovidius Naso), **Methamorphoses:**

Çev. Frank Justus Miller, OVID, **Methamorphoses**, , William Heinemann Yayınları, Cilt 1, Londra, 1951.

Ovidius (Publius Ovidius Naso), **Fasti:**

Çev. James George Frazer, **OVID'S FASTI**, William Heinemann Yayınları, Londra, 1959.

Pausanias, **΄Ελλάδος Περιήγησις:**

Çev. J. G. Frazer, **Pausanias's Description of Greece**, Macmillan and Co., Limited Yayınları, 6 cilt, Londra, 1898.

Plinius (Gaius, Secundus), **Naturalis Historia**:

Çev. H. Rackham, **PLINY, Natural History**, Harvard Üniversitesi Yayınları, 10 Cilt, Londra, 1956-1966.

Plinius (Gaius, Secundus), **Epistularum:**

Çev. William Melmoth, **PLINY Letters**, William Heinemann Yayınları, Cilt 2, Londra, 1947.

Ptolemaios (Κλαύδιος Πτολεμαῖος), **Geographia:**

Çev. E.L Stevenson, **Claudius Ptolemy: The Geography,** New York Halk Kütüphanesi Yayınları, New York, 1932.

Quintus Horatius Flaccus, **Epistles:**

Çev. Andrew Wood, **The Epistles and Art of Poetry, HORACE**, William P. Nimmo Yayınları, Edinburg, 1872.

Seneca (Lucius, Annaeus), **Naturales Quaestiones:**

Çev. Thomas H. Corcoran**, SENECA, Natural Questions**, Loeb Classical Library 450, MA: Harvard University Press, Cambridge, 1971.

Scribonius Largus, **De Compositione Medicamentorum Liber:**

Edt. Sergıo Sconocchia, **Scribonii Largi Compositiones**, B. G. Teubner Yayınları, Leipzig, 1983.

Soranus, **Gynaecia:**

Çev. Owsei Temkin, **Soranus Gynaecology**, John Hopkins Yay., Baltimore, 1956.

Strabon, **Geographika:**

Çev. H.C. Hamilton, **The Geography of Strabo,** Cilt 1, George Bell & Sons Yayınları, Londra, 1892.

Titus Livius, **History of Rome:**

http://mcadams.posc.mu.edu/txt/ah/Livy/

Titus Lucretius Carus, **De Rerum Natura:**

Çev. Francis W. Kelsey, **T. LUCRETI CARI, De Rerum Natura,** John Allyn Yayınları, Boston, 1884.

Xenophon, **Hellenica:**

Çev. Carleton L. Brownson, **Hellenica**, **Volume I: Books 1-4**, Loeb Classical Library 88, MA: Harvard Üniversitesi Yayınları, Cambridge, 1918.

Varro, (Marcus, Terentius), **De Lingua Latina:**

Çev. Roland G. Kent, **VARRO, On The Latin Language**, William Heinemann Yayınları, cilt 2, Londra, 1938.

Vitruvius, **De Architectura Libri Decem:**

Çev. S. Güven, **VITRUVIUS, Mimarlık Üzerine On Kitap**, Şevket Vanlı Mimarlık Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993.

Modern Kaynaklar

Aebischer, P., "Notes et suggestions concernant l'étude des eaux en Etrurie," *dans SE,* VI, 1952, s.123-144.

Aller, T. J., *Roman Healing Spas in Italy: A Study in Design and Function,* Alberta Üniversitesi Tarih ve Klasik Bölümü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Alberta, 1998.

Alp, S., *Hitit Çağında Anadolu,* TÜBITAK Bilim Kitapları 140, İstanbul,2001.

Arkwright, W., "The Frontier of Lycia and Caria", *JHS: The Journal of Hellenic Studies*, Sayı 15, 1895, 93-99.

Baldwin, B., "The Date, Identity, and Career of Vitruvius", *Latomus* 49, Fasikül 2, 1990, s.425-434.

Biricik, S. A., *Fiziki Coğrafya- Jeomorfoloji ile Hidroloji'nin Temel Prensipleri ve Araştırma Yöntemleri,* İstanbul, 2009.

Cayleff, S. E., *Wash and Be Healed: The Water Cure Movement and Women's Health*, Temple University Basımevi Philadelphia, 1987.

Coley, N., "Core with Care", *Medical History 23*, 1979, s.191-214

"Physicians and the chemical analyis of mineral waters in eighteenth-century England", *Medical History 26*, 1982, s.123-144.

Croon, J. H., "Hot Springs and Healing Gods", *Mnemosyne Fourth Series*, Cilt 20, Fasikül 3, s.225-246

Cunliffe, B., *Roman Bath Discovered*, Londra, 1984.

Cunliffe, B., - Davenport, P., *The Temple of Sulis Minerva at Bath Vols. 1-2,* Oxford, 1985.

De Laine, J., "Recent research on Roman baths" *Journal of Roman Archaeology,* Sayı 1, 1988, s.11-32.

Diler, A., *Muğla Valiliği Muğla Kültür Envanteri III-2 Bodrum Yarımadası Arkeoloji ve Sanat Tarihi Kalıntıları*, Muğla Sıtkı Kocaman Üniversitesi Karya Araştırma ve Uygulama Merkezi, Muğla, 2013.

Doğanay, H. - Soylu, H., "Deliçermik Kaplıcasının Turizm Açısından Önemi", *Türk Coğrafya Dergisi*, Sayı 34, İstanbul 1999, s.1-18.

Donegan, J. B., *Hydropathic Highway to Health: Women and Water-cure in Antebellum America,* Greenwood Yayınları, New York, 1986.

Fendri, M., "Djebel Oust" *EAA: Enciclopedia dell'Arte antica classica e orientale, et Supplt.*, Roma, 1970, s.283-286.

"Evolution chronologique et stylistique d'un ensemble de mosaiques dans une station termale à Djebel Oust (Tunisie)". *La mosaique gréco-romaine, Colloques internationaux CNRS*, Paris, 1965, s.157-173.

French, R., *Ancient Natural History*, Routledge Yayınları, Londra, 1994.

Fontanille, M. T., "Première partie : Les villes d'eau; Chapitre I : Les bains dans la médecine gréco-romaine", *Revue archéologique du Centre de la France,* Cilt 21, Fasikül 2, 1982, s.121-130.

Been, G. E., *Eski Çağ'da Menderes'in Ötesi,* Arion Yayınevi, İstabul, 2000.

Gasperini, L., "Gli Etruschi e le sorgenti termali", *Etruria Meridionale. Conoscenza, conservazione, fruizione,* Lazio, 1986, s.27-35.

Ginouvés, R., "Balaneutike : recherches sur le bain dans l'Antiquite grecque" edt. Boccard, *Bibliothèque des écoles françaises d'Athènes et de Rome,* Fasikül 200, s.362-371.

Grenier, A., *Manuel D'Archéologie Gallo-Romaine,* Picard Yayınları, Paris, 1960.

Healy, J.F., *Mining and Metallurgy in the Greek and Roman World*, Londra, 1987.

"Mineralogy and Metals", ed. Roger French ve Frank Greenaway, *Science in the Early Roman Empire: Pliny the Elder his Sources and Influence*, Londra, 1986, s.111-146.

Hodge, A. T., *Roman Aqueducts and Water Supply,* Bristol Classical Yayınları, Londra, 1991.

Hornblower, S., *Mausolus*, Oxford Üniversitesi Yayınları, California, 1982.

Hoşgören Y., *Hidrografya'nın Ana Çizgileri I Yeraltı Suları-Kaynaklar-Akarsular,* İstanbul, 2004.

Jackson, R., "Waters And Spas in the Classical World", ed. R. Porter, *The Medical History of Waters and Spas,* Londra, 1990, s.1-13.

Karataş, A., "Fayların Doğal Kaynak Sularının Oluşum ve Gelişimine Etkileri", *Fiziki Coğrafya Araştırmaları; Sistematik ve Bölgesel, Türkiye Coğrafya Kurumu Yayınları* 6, İstanbul, 2011, s.617-626.

Kızıl, A., *Uygarlıkların Başkenti Mylasa Ve Çevresi*, Milas Reklamcılık, Milas, 2002.

Kiepert, H., *Formae Orbis Antiqui*, Dietrich Reimer (Ernst Vohsen) Yayınları, Berlin, 1894-1913.

Knzek, V., "History of Balneotherapy," ed S. Licht, Medical Hydrology, Waverly Basımevi, Baltimore, 1963.

Koehler, J., "Termalismo antico e tardoantico a Civitavecchia" in Bains curatifs et bains hygiéniques en Italie de l'Antiqité au Moyen Âge, ed., M. Guérin-Beauvois - J.-M. Martin, Table Ronde 22.-23. 3. 2004, Collection de l'École Française de Rome 383, 2007, s.115-126.

Manderscheid, H., "Ancient Baths And Bathing: A Bibliography For The Years 1988-2001", *Journal of Roman Archaeology Supplementary Series* 55, 2004.

McKay, A. G., *Pleasure Domes at Baiae*, Studia Pompeima & Classica 2, 1988, s.155-172.

Mylius, H., *Die römischen Heilthermen von Badenweiler*, Berlin, 1936.

Nielsen, I., *Thermae et Balnea*, Aarhus, 1990.

Öğün, B.- Işık, C.- Diler, A.- Özer, O.- Schmatz, B.- Marek, C.,- Doyran, M., *Kaunos Kbid*, Antalya, 2001.

Özşahin, E. - Kaymaz, Ç. K., "Türkiye'nin Termal Su Kaynaklarının Coğrafi Açıdan Değerlendirilmesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 50, 2013, s25-38.

Paton, W.R., - Myres, J.L., "Karian Sites and Inscriptions", *JHS: The Journal of Hellenic Studies*, Sayı 16, 1896, 188-271.

Peschlow-Bindokat, A., *Latmos'ta Bir Karia Kenti: Herakleia Şehir ve Çevresi*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Ruzicka, S., *Politics of a Persian Dynasty: The Hecatomnids in the Fourth Century B.C.*, Oklahoma Üniversitesi Yayınları, Oklahoma,1992.

Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001.

Soutello, S.G., "El Original Sistema Romano De Captación Y Distribución De Las Aguas Mineromedicinales En El Balnearıo De Lugo: Nuevos Datos", *LVCENTVM* XXXIII, Alicante, 2014, s.191-200.

Talbert, R.J.A., "Barrington Atlas of The Greek and Roman World" Princeton Üniversitesi Yayınları, Princeton, 2000.

Tekin, O., *Eski Yunan ve Roma Tarihine Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.

Texier, C., *Küçük Asya: Coğrafyası Tarihi ve Arkeolojisi*, çev. Ali Suat, Enformasyon ve Dokümentasyon Hizmetleri, Cilt1, Ankara, 2012.

Umar, B., *Karia*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1999.

Villard, L., "Le bain dans la médecine Hippocratique", In Ginouvès et al., *L'eau, la santè et la maladie*, 1994, s. 41-60.

Yalçınlar, İ., *Strüktüral Morfoloji I*, İstanbul, 1968.

Yaraş, A., "2000 Yılı Allianoi Kazısı". *23. Kazı sonuçları Toplantısı,* Ayrıbasım, Milli Kütüphane Basımevi, Ankara, 2002, s.463-478.

"Die Therme Allianoi", *Archeologische Ainzeiger*, 2004, s.71-74.

"Allianoi", *Byzas* 3, İstanbul, 2006, s.19-36.

"Allianoi", Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi, 1. Cilt, 2008, s.75.

"Antik Sağlık Merkezi Allianoi ve Hastanesi'', Uluslararası Bergama Sempozyumu, Bergama, 2011, s.372-387.

"Antik Çağda Ilıcalar", *Doğal Şifa Kaplıcaları*, Yıl 2, Sayı 2, 2016, s.26-28.

Yaraş, A., Baykan, D., Karaca, E., "2006 Yılı Allianoi Kazısı'', XXIX. Uluslararası Kazı Sonuçları Toplantısı II. Cilt, 2008, s.71-84.

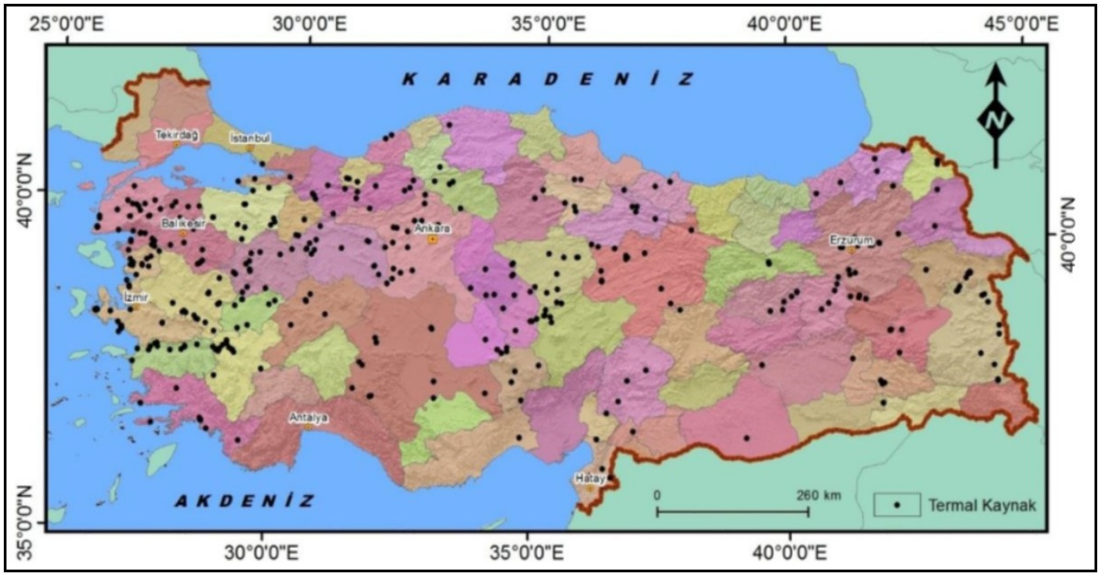
Yegül, Fikret, *Baths and Bathing in Classical Antiquity*, Cambridge, MA: MIT Basımevi New York, 1992.

Antik Çag'da Hamamlar ve Yıkanma, Homer Kitabevi, İstanbul, 2006.

Roma Dünyasında Yıkanma, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2011.

"Thermal Matters: Intersected Legacies of Greek and Roman Baths and Bathing Culture." In Greek Baths and Bathing Culture: New Discoveries and Approaches, edt. S. D. Lucore ve M. Trumper, *BABESCH 23*, Leuven, 2013, s. 73-88.

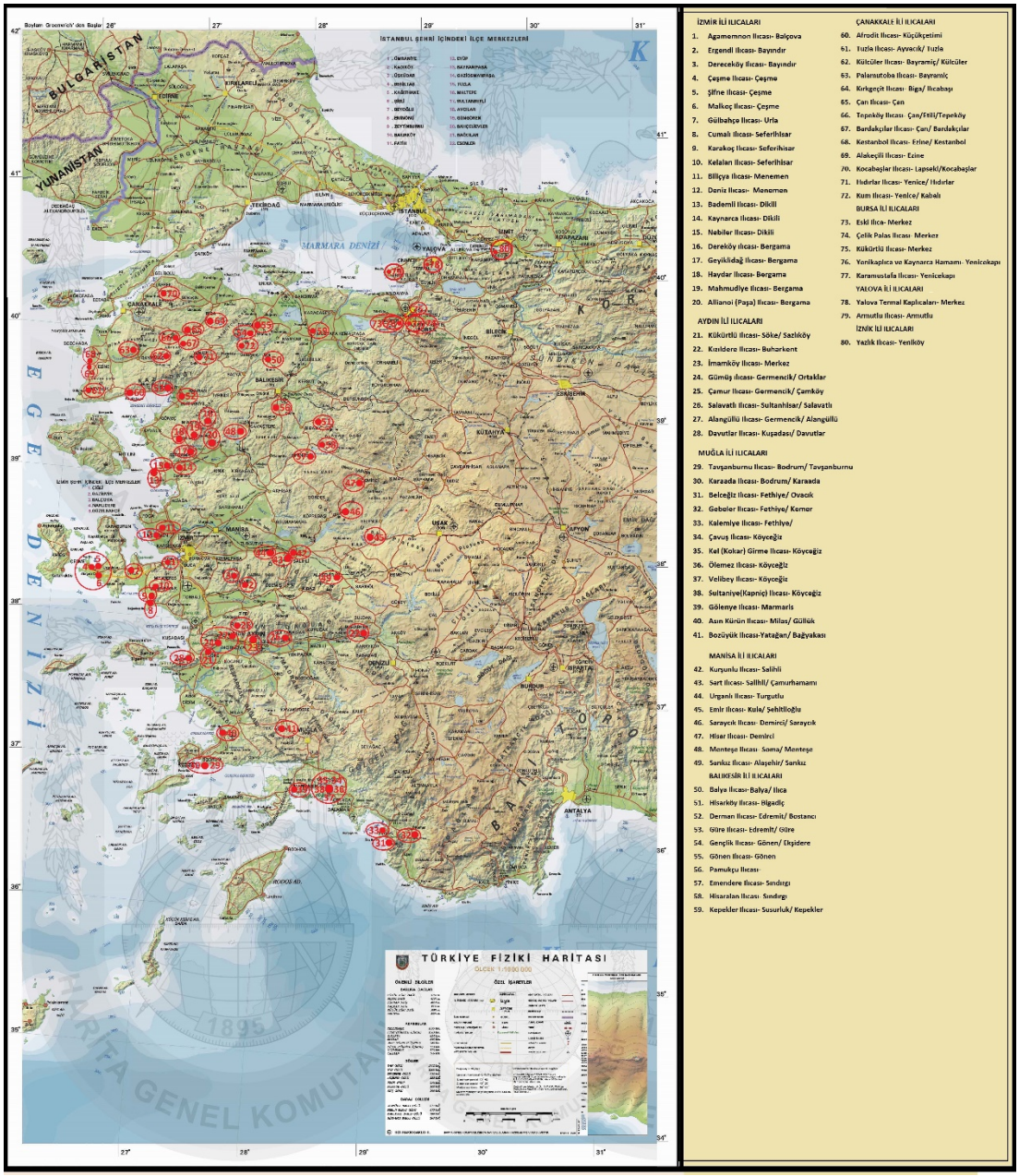
HARİTALAR



Harita 1



Harita 2


İSTANBUL ŞEHRİ İÇİNDEKİ İLÇE MERKEZLERİ
BULGARİSTAN
YUNANİSTAN
MARMARA DENİZİ
EGE DENİZİ
TÜRKİYE FİZİKİ HARİTASI
İZMİR İLİ ILICALARI
1. Agamemnon Ilıcası- Balçova
2. Ergendi Ilıcası- Bayındır
3. Dereceköy Ilıcası- Bayındır
4. Çeşme Ilıcası- Çeşme
5. Şifne Ilıcası- Çeşme
6. Maliçe Ilıcası- Çeşme
7. Gülbahçe Ilıcası- Urla
8. Cumalı Ilıcası- Seferihisar
9. Karakoç Ilıcası- Seferihisar
10. Kelalan Ilıcası- Seferihisar
11. Biliçya Ilıcası- Menemen
12. Deniz Ilıcası- Menemen
13. Bademli Ilıcası- Dikili
14. Kaynarca Ilıcası- Dikili
15. Nebiler Ilıcası- Dikili
16. Dereköy Ilıcası- Bergama
17. Geyikdağ Ilıcası- Bergama
18. Haydar Ilıcası- Bergama
19. Mahmudiye Ilıcası- Bergama
20. Allianoi (Paşa) Ilıcası- Bergama
AYDIN İLİ ILICALARI
21. Külkürtlü Ilıcası- Söke/ Sazlıköy
22. Kızıldere Ilıcası- Buharkent
23. İmamköy Ilıcası- Merkez
24. Gümüş Ilıcası- Germencik/ Ortaklar
25. Çamur Ilıcası- Germencik/ Çamköy
26. Salavatlı Ilıcası- Sultanhisar/ Salavatlı
27. Alangüllü Ilıcası- Germencik/ Alangüllü
28. Davutlar Ilıcası- Kuşadası/ Davutlar
MUĞLA İLİ ILICALARI
29. Tavşanburnu Ilıcası- Bodrum/ Tavşanburnu
30. Karaada Ilıcası- Bodrum/ Karaada
31. Belceğiz Ilıcası- Fethiye/ Ovacık
32. Gebeler Ilıcası- Fethiye/ Kemer
33. Kalemiye Ilıcası- Fethiye/
34. Çavuş Ilıcası- Köyceğiz
35. Kel (Kokar) Girme Ilıcası- Köyceğiz
36. Ölemez Ilıcası- Köyceğiz
37. Velibey Ilıcası- Köyceğiz
38. Sultaniye(Kapnıç) Ilıcası- Köyceğiz
39. Gölemye Ilıcası- Marmaris
40. Asın Kürün Ilıcası- Milas/ Güllük
41. Bozüyük Ilıcası-Yatağan/ Bağyakası
MANİSA İLİ ILICALARI
42. Kurşunlu Ilıcası- Salihli
43. Sart Ilıcası- Salihli/ Çamurhamamı
44. Urganlı Ilıcası- Turgutlu
45. Emir Ilıcası- Kula/ Şehitlioğlu
46. Saraycık Ilıcası- Demirci/ Saraycık
47. Hisar Ilıcası- Demirci
48. Menteşe Ilıcası- Soma/ Menteşe
49. Sarıkız Ilıcası- Alaşehir/ Sarıkız
BALIKESİR İLİ ILICALARI
50. Balya Ilıcası- Balya/ Ilıca
51. Hisarköy Ilıcası- Bigadiç
52. Derman Ilıcası- Edremit/ Bostancı
53. Güre Ilıcası- Edremit/ Güre
54. Gençlik Ilıcası- Gönen/ Eksidere
55. Gönen Ilıcası- Gönen
56. Pamukçu Ilıcası-
57. Emendere Ilıcası- Sındırgı
58. Hisaralan Ilıcası- Sındırgı
59. Kepekler Ilıcası- Susurluk/ Kepekler
ÇANAKKALE İLİ ILICALARI
60. Afrodit Ilıcası- Küçükçetimi
61. Tuzla Ilıcası- Ayvacık/ Tuzla
62. Külcüler Ilıcası- Bayramiç/ Külcüler
63. Palamutoba Ilıcası- Bayramiç
64. Kırkgeçit Ilıcası- Biga/ Ilıcabaşı
65. Çan Ilıcası- Çan
66. Tepeköy Ilıcası- Çan/Etili/Tepeköy
67. Bardakçılar Ilıcası- Çan/ Bardakçılar
68. Kestanbol Ilıcası- Erine/ Kestanbol
69. Alakeçili Ilıcası- Ezine
70. Kocabaşlar Ilıcası- Lapseki/Kocabaşlar
71. Hıdırlar Ilıcası- Yenice/ Hıdırlar
72. Kum Ilıcası- Yenice/ Kabalı
BURSA İLİ ILICALARI
73. Eski Ilıca- Merkez
74. Çelik Palas Ilıcası- Merkez
75. Kükürtlü Ilıcası- Merkez
76. Yenikaplıca ve Kaynarca Hamamı- Yenicekapı
77. Karamustafa Ilıcası- Yenicekapı
YALOVA İLİ ILICALARI
78. Yalova Termal Kaplıcaları- Merkez
79. Armutlu Ilıcası- Armutlu
İZNİK İLİ ILICALARI
80. Yazlık Ilıcası- Yeniköy

Harita 3



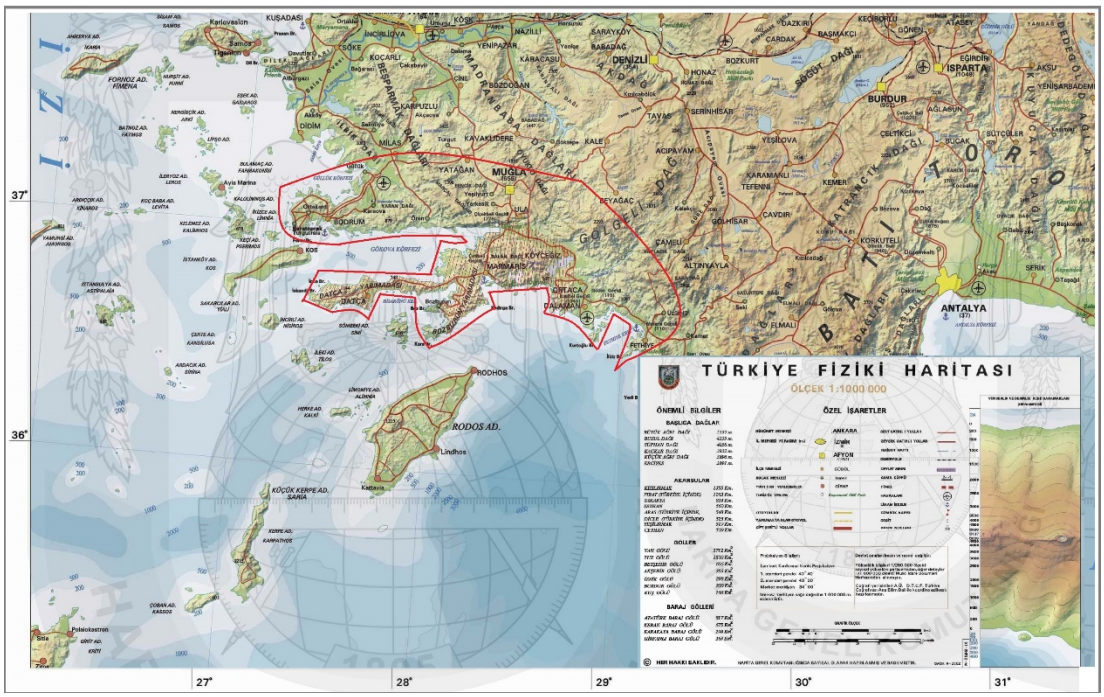
Harita 4



Harita 5



Harita 6



Harita 7


1- Asın Kürün Ilıcası- Milas/ Güllük
2- Bozüyük Ilıcası- Yatağan/Bağyakası
3- a- Tavşanburnu Ilıcası- Bodrum
b- Karaada Ilıcası- Bodrum
4- Datça Ilıcası- Datça/ Merkez
5- Gölenye Ilıcası- Marmaris
6- a-Çavuş Ilıcası ?- Köyceğiz
b- Kel (Kokar) Girme Ilıcası- Köyceğiz
c- Ölemez Ilıcası ?- Köyceğiz
d- Velibey Ilıcası? - Köyceğiz
e- Sultaniye (Kapniç) Ilıcası - Köyceğiz
f- Dalyan Ilıcası- Köyceğiz
g- Kralın Kızı Ilıcası- Köceğiz
Eski yapı kalıntılarına rastlanılmamış veya tespit edilememiş ılıcalar.
Eski yapı kalıntılarına rastlanılmış ve tespit edilmiş ılıcalar.
TÜRKİYE FİZİKİ HARİTASI
ÖLÇEK 1:1000 000
ÖNEMLİ BİLGİLER
ÖZEL İŞARETLER
BAŞLICA DAĞLAR
AKARSULAR
GÖLLER
BARAJ GÖLLERİ
© HER HAKKI SAKLIDIR.

Harita 8



Harita 9



Harita 10



Harita 11



Harita 12



Harita 13



Harita 14



Harita 15



Harita 16



Harita 17



Harita 18



Harita 19

RESİMLER



Resim 1



Resim 2



Resim 3



Resim 4



Resim 5



Resim 6



Resim 7



Resim 8



Resim 9



Resim 10



Resim 11



Resim 12



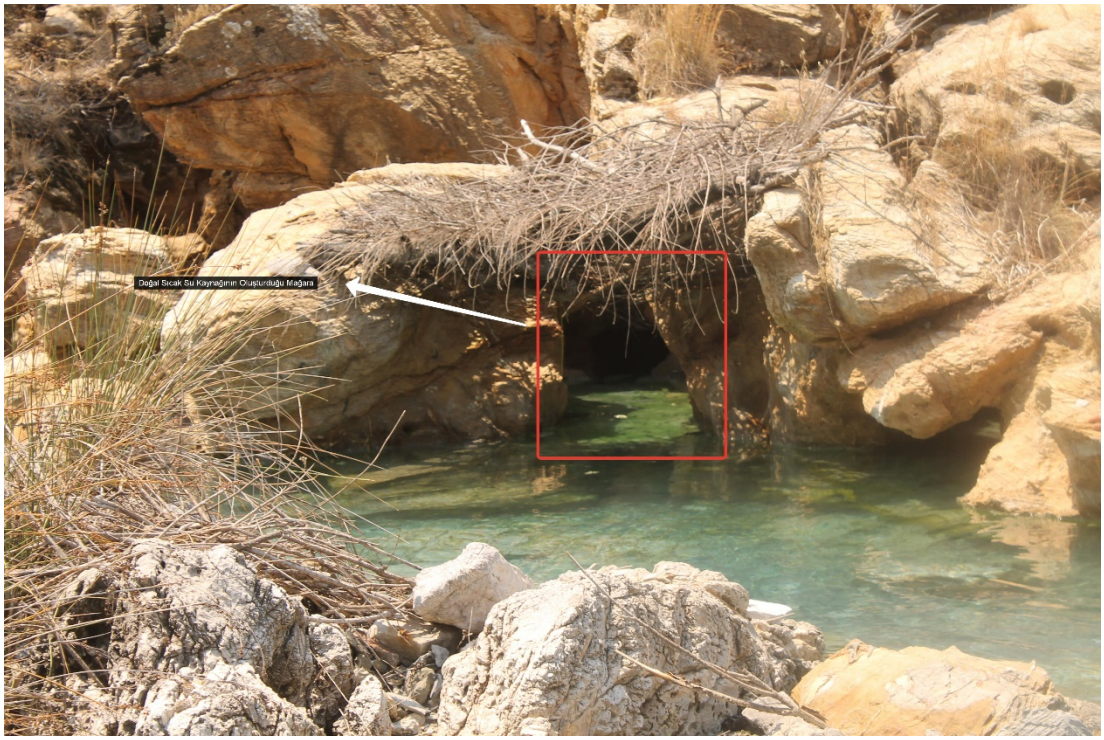
Resim 13



Resim 14



Resim 15



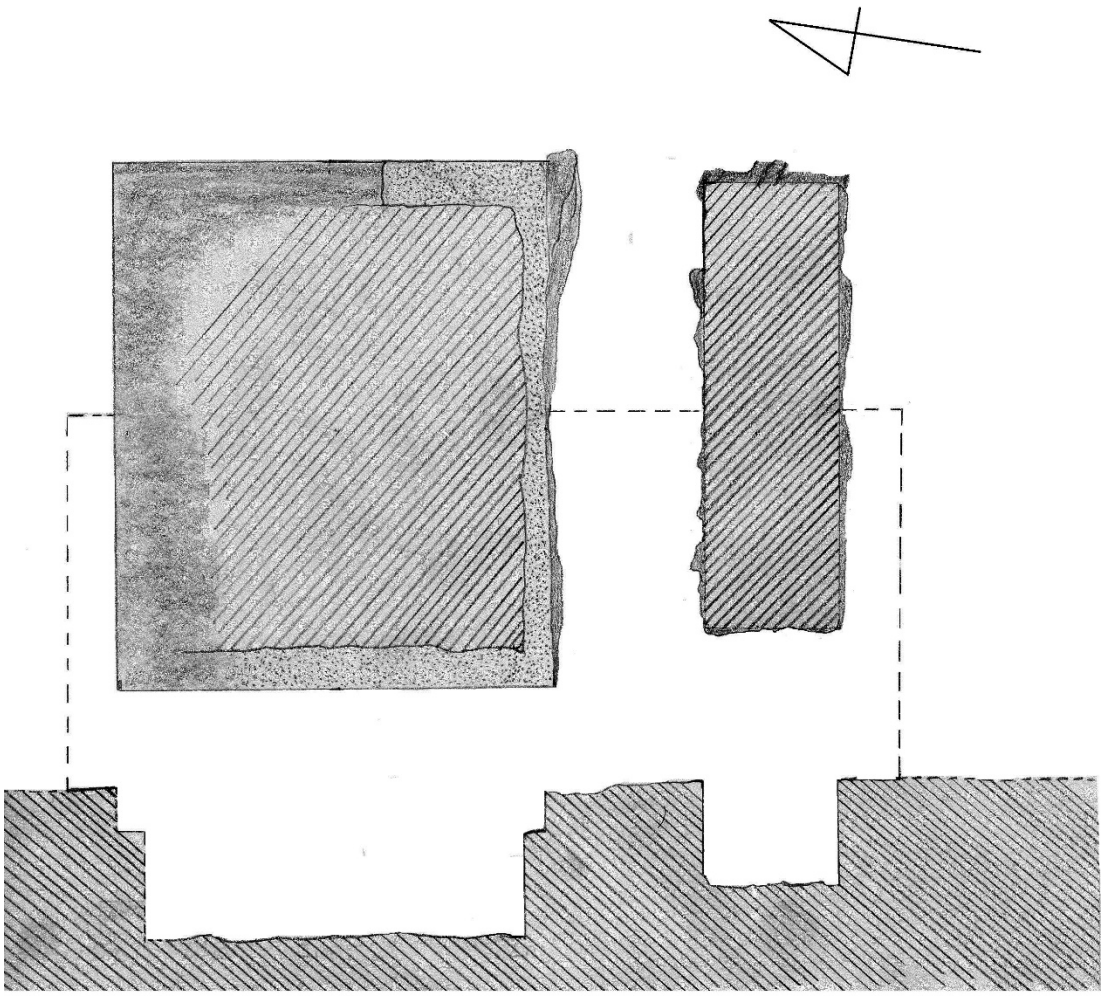
Resim 16



Resim 17



Resim 18


0
1m
2m
Ölçek: 1/25
Tarih: 17.08.2015
Yer: Muğla/ Köyceğiz- Köyceğiz Gölü Mevkii, Kralın Kızı Doğal Sıcak Su Kaynağı, Kaya Mezarları.
Çizim: Hasat Akgül

Resim 19



Resim 20



Resim 21



Resim 22



Resim 23



Resim 24



Resim 25



Resim 26



Resim 27



Resim 28



Resim 29



Resim 30



Resim 31



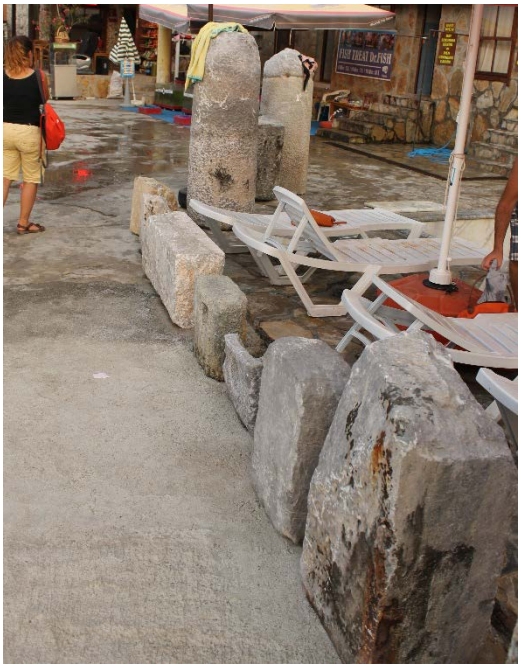
Resim 32



Resim 33



Resim 34



Resim 35



Resim 36



Resim 37



Resim 38



Resim 39



Resim 40